

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Νικολάου Ματσούκα, *Ἡ Συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ χῶρο τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως*. Θεσσαλονίκη 1979, σελίδες 25-135, ἀνάτ. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς, τόμος 24.

Ὁ Νικόλαος Ματσούκας, καθηγητὴς Παν/μίου εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐμφανίζει τὸ ἔργον του μὲ τὸν τίτλον: Ἡ Συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ χῶρο τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, πού ἔχει τὰ ἐξῆς περιεχόμενα (σ. 135). Πρόλογος, σ. 27-28. Εἰσαγωγή, σ. 29-36. — Κεφάλαιον Α', Ἐνότητα καὶ Μαρτυρία, σ. 37-58. — Β', Ἱστορία καὶ Ἐκκλησία, σ. 59-76. — Γ', Δόγμα, Λατρεία καὶ Τάξις, σ. 77-94. — Δ', Τὰ Μυστήρια, σ. 95-112. — Ε', Τὸ Μέλλον, σ. 113-129. Σύνοψη, ἑλληνικὰ καὶ γερμανικὰ, σ. 130-133.

Ὁ ὀρθόδοξος συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει νὰ γράψῃ διὰ τὴν προσφορὰν ἢ συμβολὴν τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας εἰς οἰομένην τοιμὰ, καὶ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, εὐρίσκειται θεληματικὰ ἢ ἄθελα ἐμπρὸς τὸν κίνδυνον, πού τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὸν αὐτοθαυμασμὸν ἢ τὸν αὐτοεπάμεινον. Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, πού ἀσκεῖ ἔντονα τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς, εἶναι προσεκτικὸς εἰς τὰς σκέψεις του. Ἴσως μόνον νὰ ὑπάρχῃ κάποια δόσις ὑπερβολῆς ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. «Τὸν κόσμον τοῦτο ἐδῶ καὶ δεκαετίες μελετᾷ ἢ ἑτερόδοξον Θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ θαυμάζει ὁ πιστὸς κάθε ἄλλης ἐκκλησίας» (σ. 47).

Κατὰ τὸν συγγραφέα, «βασικὸς σκοπὸς τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξέταση τῆς συμβολῆς τῆς Ὁρθόδοξίας στὴ σύγχρονον οἰκουμενικὴν κίνησιν μὲ κύρια ἔμφαση στὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεμελιωδῆς δογματικῆς διδασκαλίας πού βιώθηκε στὸ χῶρον τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας» (σ. 130).

Τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, τὰ χρησιμοποιεῖ καὶ τὰ ἐντάσσει μέσα εἰς τὴν θεολογικὴν θεώρησιν τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως (σ. 28). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δίδουν ἔντονα τὸ παρὸν τους εἰς τὸ κεφάλαιον Α', ἐνῶ εἰς τὰ λοιπὰ κεφάλαια ἐξασθενεῖ ἡ παρουσία των.

Κατὰ τὴν θεολογικὴν ταύτην θεώρησιν χρησιμοποιοῦνται καὶ σχήματα λόγου ἢ σκέψεως ἀπὸ τὴν σύγχρονον λογοτεχνίαν ἢ φιλοσοφίαν, οὕτως ὥστε ἡ ἀνάγκη τοῦ ἔργου ὑπὸ μὲν τῶν θεολόγων νὰ ἀπαιτῆ ἀπ' αὐτοὺς καὶ μίαν δόσιν λογοτεχνικῆς καὶ φιλοσοφικῆς καταρτίσεως, διὰ δὲ τοὺς μὴ θεολόγους νὰ παρουσιάσῃ τὴν μορφήν ἐνὸς δοκιμίου ἐπιστημονικοῦ.

Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν ὑπερεκατὸν σελίδων συχνὰ γίνεται ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὴν δεοντολογίαν, μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ῥήματος «πρέπει» καὶ ἄλλων συναφῶν λέξεων (σ. 28, 30, 32, 37, 43, 46, 47, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 72, 74, 75, 76, 79, 81, 84, 85, 86, 92, 98, 100, 114, 128). Ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει, ὅπουδῆποτε νομίζει, τὰς προσοπικὰς του γνώμας (σ. 30, 55-56, 73, 85, 113, 117 καὶ ἄλλαχού).

Ἡ βιβλιογραφία δίδεται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις καὶ ἐνίοτε ἐντὸς κειμένου. Γίνεται ἀναφορὰ εἰς τοὺς κυριωτέρους ἰδικούς μας καὶ τοὺς ξένους οἰκουμενιστὰς-συγγραφεῖς. Τὸν πρῶτον λόγον τὸν ἔχει, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὁ τακτικὸς καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῶν Δογμάτων καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως εἰς τὸ Παν/μιον Θεσσαλονίκης Ἰωάννης Καλο-

γῆρου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Νικόλαος Ματσούκας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν συνεργάζεται εἰς τὸν ἀκαδημαϊκὸν τομέα. Ὁ τελευταῖος καταλλήλως χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὕλικὸν καὶ ἀπὸ τὰς ἄλλας συγγραφὰς του. Προβαίνει εἰς τὴν ἔκφρασιν κριτικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ ὠρισμένων ἔργων. Ἐπαινετικά ὁμιλεῖ διὰ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ δρος Βίσσερ Τούφτ, ἀ' γενικοῦ γραμματέως τοῦ ΠΣΕ, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ συχνὰ παραπέμπει (σ. 28, 49 καὶ ἄλλαχοῦ).

Εἰς τὴν σελίδα 52αν, γραμμὴν 4ην, θὰ ὑπάρχη μία τυπογραφικὴ ἀβλεψία. Ἡ ἴδια τυπογραφικὴ ἀβλεψία φαίνεται ὅτι ἔκαμε τὸν ρῶσσον μητροπολιτὴν Νικόδημον «πατριάρχῃ τῆς Μόσχας» (σ. 109). Μήπως εἰς τὴν σελίδα 88ην, γραμμὴν 13ην ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἡ ἔκφρασις «Ἐτσι ἀρχίζει ὁ ἐξοντωτικὸς ἀγῶνας τῶν δύο θρόνων, Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως» ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Γ' κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς ΚΠόλεως (381) εἶναι ὀλίγον ὑπερβολικὴ, ἡ δὲ πρότασις «Ὁ Ἱεροσολύμων σχεδὸν ἐκμηδενίζεται», ἴδια σελίς, γραμμαὶ 10-11, ὡσαύτως, δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἐφόσον ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἀνυψοῦται κατὰ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος τὸ 451 εἰς πατριάρχην μὲ ἴδιαν γεωγραφικὴν-ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν; Θὰ ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ μία συζήτησις γύρω ἀπὸ τὴν πρότασιν: «Λέγονται πολλὰ γιὰ τὴν Ἱερὰ Ἐξέτασι καὶ ἄλλα κακουργήματα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ συνάμα ὑπάρχει ἕνας στρουθοκαμηλισμὸς γιὰ τὰ παρόμοια κακουργήματα τοῦ Βυζαντίου» (σ. 127-128).

Ὁ συγγραφεὺς θίγει τὸ θέμα τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως, δίδων τὴν ἀνάλογον θέσιν εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν (σ. 27, 36-39), ἀλλὰ καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ ἰδίως τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον (σ. 36-41, 42). Ἀναφέρεται ἀόριστως εἰς τὰ αἰτία, ποῦ ἐγέννησαν τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν (σ. 36) καὶ εἰς τὴν μέθοδον τῆς οἰκουμενικῆς συνεργασίας (σ. 52-58). Τὴν παρουσίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ τὰς διμερεῖς μετὰ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν θεολογικὰ συνομιλίας τὴν ἐντάσσει μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ διαλόγου, τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ὁποίου παρουσιάζει καὶ συζητεῖ εἰς τὴν εισαγωγὴν (σ. 29-36) καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου. Μὲ μίαν αὐστηρὰν κριτικὴν θεώρησιν, τὴν σύγχρονον οἰκουμενικὴν κίνησιν τὴν ἀξιολογεῖ θετικά, ὅπως καὶ τὴν εἰς αὐτὴν παρουσίαν τῆς Ὁρθοδόξιας. Κινούμενος μέσα εἰς τὸν χῶρον τοῦ διαλογικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου του, σέβεται τὰς γνώμας τῶν ὀρθοδόξων, ποῦ αὐστηρὰ κρίνουν τὸσον τὴν κίνησιν ὅσον καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ὁρθοδόξιας εἰς αὐτὴν (σ. 27-28, 30-31 καὶ ἄλλαχοῦ). Ἐπισημαίνεται εἰς διάφορα σημεία ὁ θετικὸς ρόλος, ποῦ διεδραμάτισε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, διὰ τὴν διορθόδοξον καὶ τὴν διαχριστιανικὴν συνεργασίαν (σ. 36-42 καὶ ἄλλαχοῦ).

Τὸ ἔργον τοῦτο συνιστᾷ μίαν εὐσύνοπτον καὶ περιεκτικὴν θεώρησιν ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς τοῦ φαινομένου τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως. Εὐχόμεαι εἰς τὸν συγγραφέα τὴν συνέχισιν τῶν προσπαθειῶν του εἰς ἕνα τομέα, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἐπαρκῶς καλυφθῆ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἐ μ μ α ν ο ὡ λ Ἰ. Κωνσταντινίδου — Δημητρίου Β. Γόνη, ἐπιμ., Ἀντίφωνον Πνευματικόν. Τιμητικὸς Τόμος Γερασίμου Ἱ. Κονιδάρη, ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι Ἐπιστημονικῆς Δράσεως καὶ τῇ 40ετηρίδι Καθηγεσίας καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Δράσεως, Ἀθῆναι 1981, σελίδες ἀ'-ρ', 1-749, μετὰ μιᾶς εἰκόνας τοῦ τιμωμένου.

Ἐπάρχουν διάφοροι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων παρουσιάζονται αἱ βιογραφίαι προσώπων, μικραὶ ἢ μεγάλαι τὴν ἔκτασιν, μυθιστορηματικαὶ ἢ ἐπιστημονικαὶ τὸν χαρακτῆρα, αὐστηρῶς χρονολογικαὶ ἢ ἱστορικαὶ εἰς ἓν σύνολον, καθ' ὕλην καὶ κατὰ κεφάλαια. Αὗται γράφονται ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἢ ἀπὸ ἄλλους, ἕνα ἢ περισσοτέρους καὶ ἐμφανίζονται αὐτοτελῶς

ἢ εἰς Ἐγκυκλοπαιδείας, εἰς ἡμερησίας, περιοδικὰ καὶ τιμητικούς τόμους, εἰς ἐπετειούς χαρμωσύνους ἢ καὶ πενθίμους τῶν βιογραφουμένων.

Διὰ τοὺς καθηγητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐπεκράτησεν ἡ ἀξιέπαινος συνήθεια ὅπως ἀφιερῶται ἓνας τόμος τῆς ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος αὐτῆς εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ὁμοτίμους καθηγητὰς αὐτῆς, εὐρισκομένους εἰς τὴν ζῶην ἢ καὶ εἰς τὴν αἰωνίαν μακαριότητα. Συνήθως ὁ καθηγητὴς τῆς ἔδρας τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ γράφει τὴν βιογραφίαν καὶ καταρτίζει, εἴτε ὁ ἴδιος εἴτε πρόσωπον ἀνήκον εἰς τὴν ἔδραν του, τὸν βιβλιογραφικὸν κατάλογον τοῦ τιμωμένου καὶ οἱ ἄλλοι καθηγηταὶ ἢ πρόσωπα τοῦ πανεπιστημιακοῦ κύκλου ἄρθρα τῆς εἰδικότητός των. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα ἐκδόσεως τιμητικῶν τόμων διὰ μερικούς ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τῆς ὡς ἄνω Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως εἶναι, μ.ἀ.: Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Πα πα μ ι χ α ῆ λ, ἐπιμ., Ἐναίσιμα ἐπὶ τῇ 35ῃ Ἐπετηρίδι τῆς Ἐπιστημονικῆς Δράσεως τοῦ Μακαρ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1931. — Γ ε ρ α σ ί μ ο υ Κ ο ν ι δ ἄ ρ η, ἐκδ., Τιμητικὸς Τόμος τοῦ Καθηγητοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Ἀθῆναι, 1958. — Θεολογικὸν Συμπόσιον, Χαριστήριον εἰς τὸν Καθηγητὴν Παναγιώτην Χρήστου, Θεσσαλονίκη, 1967. — Ἀ. Π. Χ α σ τ ο ὑ π η, ἐκδ., Πόνημα Ἐγγυωμον, Τιμητικὸς Τόμος... Βασιλείου Β. Βέλλα, Ἀθῆναι 1969.

Μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἀναλαμβάνω ὅπως παρουσιάσω τὸν τιμητικὸν τόμον τοῦ Γερασίου Ἰω. Κονιδάρη, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐκλεκτοῦ φίλου καὶ συναδέλφου.

Ἐνῶ τῶν πενήτηντα προσώπων, συνάδελφοι, μαθηταί, συνεργάται καὶ φίλοι τοῦ Γ. Ι. Κονιδάρη, γνωστοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ ἀκαδημαϊκούς ἡμῶν ὀρίζοντας καὶ κύκλους, γράφουν εἰς τὸν τόμον αὐτὸν ἄρθρα τῆς εἰδικότητός των. Ἀναλυτικῶς, τὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἀ ν δ ρ έ ο υ Θε ο δ ώ ρ ο υ, Πρόλογος, σ. ζ'—η'. Εἰς αὐτὸν ὁ γραμματεὺς τῆς ἐπιτροπῆς δι' ὀλίγων παρουσιάζει τὸν τιμωμένον καθηγητὴν ὡς τὸν ἀπὸ καθέδρας διδάσκαλον, ὡς θεολόγον, ὡς ἐπιστήμονα, ὡς κοινωνικὸν ἐργάτην καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸν παράγοντα καὶ ἡγετικὸν στέλεχος εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. Ἡ δημοσίευσίς τῶν μελετῶν γίνεται κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰ («Ἐν τούτοις πρὸς τὸ τέλος τοῦ Τόμου ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ δὲν ἠκολουθήθη διὰ λόγους τεχνικῆς φύσεως»).

Τὰ Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐορτασμοῦ Ἐπιστημονικῶν Ἰωβηλαίων καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Δράσεως τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γερασίου Ἰ. Κονιδάρη (σ. θ'). — Ἐγκύκλιος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐορτασμοῦ... σ. ι'—ιγ'. — Πρόγραμμα Ἐορτασμοῦ... σ. ιδ'.

Α'. Ἐπίσημα Γράμματα (σ. ιε'—κδ'): τῶν Πατριαρχῶν ΚΠόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων, τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτου Κανελλοπούλου, καὶ τοῦ Δημάρχου Ἀργοστολίου Μαρίνου Σπ. Κοσμετάτου.

Β' Βιογραφία καὶ Ἀναγραφή Ἔργων, σ. κε'—ρ': Β λ α σ ί ο υ Ἰω. Φ ε ι δ ᾶ, Γεράσιμος Ἰω. Κονιδάρης, Βίος—Ἔργον—Δράσις (σ. κζ'—μδ'). Ὁ μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Γ. Ι. Κονιδάρη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν γράφει τὴν βιογραφίαν τοῦ διδασκάλου του. Αὕτη ἀποτελεῖ ὡς σύνολον, ὡς μία σύνθεσις, ἓνα τύπον τῆς συγγραφῆς μιᾶς ἐπιστημονικῆς βιογραφίας.

«Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Β. Στεφανίδου ἀνεζητήθη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὁ αὐθεντικὸς διάδοχος, διὰ νὰ συνεχίξῃ τὴν λαμπρὰν παράδοσιν εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ διδασκτικὸν ἔργον τῆς Σχολῆς» (1951, σ. λε'). Ὁ Φειδᾶς χρησιμοποιεῖ διάφορον τρόπον ἐκφράσεως περὶ τῆς παραμονῆς τοῦ Γ. Ι. Κονιδάρη ὡς μέλους εἰς τὴν κεντρικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. «Τῷ 1965 διαρίσθη ὑπὸ τῆς Ἰ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου

τῶν Ἐκκλησιῶν» (σ. λθ'). «Προταθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1976) ἐξελέγη τακτικὸν μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (μ').

Χαρακτηρισμός. «Ἡ αὐστηρὰ προσήλωσις τοῦ Γερασίμου Κονιδάρη εἰς παγίαν καὶ ἀστασιάστους ἀρχὰς ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐν γένει παρουσίας αὐτοῦ εἰς τὸν δημόσιον βίον. Ὑπῆρξε πάντοτε ὁ ἄνθρωπος τῶν ἀρχῶν, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἠγωνίσθη, ἀδιαφόρως τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης συνεπειᾶς διὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ», σ. μβ'.

Σ π υ ρ ῖ δ ω ν ο ς Δ η μ . Κ ο ν τ ο γ ι ᾶ ν ν η , Ἀναγραφή τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἔργων καὶ Λοιπῶν Δημοσιευμάτων τοῦ Καθηγητοῦ Γερασίμου Ἰω. Κονιδάρη (1925-1981), σ. μα'-ρ'). Ἔνεκα δυσκολιῶν τινῶν τὰ ἄρθρα καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Γ. Ι. Κονιδάρη, π. χιλια, δὲν περιγράφονται ὅλα εἰς τὴν μετὰ χεῖρας ἀναγραφὴν (σ. με') καὶ δι' αὐτὸ ἴσως νὰ χαρακτηρίζεται ἡ βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν Βλάσιον Ἰ. Φειδᾶν ὡς ἀό παρατιθέμενος ἐν τέλει ἀτελής κατάλογος τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ... διδασκάλου (σ. μα'). «Ἡ κατάταξις τῶν ἔργων εἶναι χρονολογικὴ καὶ καλύπτει τὰ ἔτη 1925-1981» (σ. μστ'). Ταῦτα ἀριθμοῦνται (536). Εἰς μερικὰ δημοσιεύματα τοῦ Γ.Ι. Κονιδάρη παρατίθενται καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν κρίσεις ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ μία τοῦ γράφοντος (ἀρ. 470, σ. πη'). Ἐλπίζω νὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ὅπως παραθέσω τὰς εἰς διάφορα δημοσιεύματα τοῦ Γ. Ι. Κονιδάρη βιβλιοκρισίας μου, αἱ ὁποῖαι ἴσως νὰ εἶναι βοθητικαὶ διὰ μίαν μελλοντικὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου τούτου, ἤτοι: ἀρ. 263. Ὁρθοδοξία 32 (1957) 132-134. 283. Ὁρθοδοξία 34 (1959) 568-570. The Ecumenical Review 12 (1960) 280. 25 (1960) 233-234. — 470. Πάνταινος 65 (1973) 388-389. Revue d' Histoire Ecclesiastique 477. 213-219. — 478 (1973) 669-670, Revue d' Histoire Ecclesiastique*. Θεολογία 43 (1972) 773-791. — Νέα Σιών ΟΑ' (1979) 61-116. — Β. Θ. Σ τ α υ ρ ῖ δ ο υ , Βιβλιογραφία Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (Ἐισαγωγή εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν), Κληρονομία 12 (1980) 125-192, 132. Ἔργον ἀφιερούμενον εἰς τὸν Γεράσιμον Ἰ. Κονιδάρη.

Γ'. Μελέται, σ. 1-712: Γ. Β. Ἀ ν τ ο υ ρ ᾶ κ η , Ταφή, Καύση καὶ ἀνάστασις νεκρῶν, Μηνύματα ἀπὸ τὴν Παράδοση καὶ τὴν Τέχνη, σ. 3-26. Ἐνδιαφέρουσα ἐργασία γύρω ἀπὸ τὸ συζητούμενον θέμα περὶ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν, μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς χριστιανικῆς τέχνης. — Γ. Θ. Β ε ρ γ ο τ ῆ , Τὸ λειτουργικὸν ἔτος καὶ τὸ κήρυγμα τῆς σωτηρίας σήμερον, σ. 27-40. Προσφορά εἰς τὸ μάθημα τῆς Ρητορικῆς. — Ἰ ω ἄ ν ν ο υ Ἡ λ . Β ο λ ἄ ν ᾶ κ η , Παλαιохριστιανικὰ Μνημεῖα Δωδεκανήσου, 1. Ρόδος-Κάλυμνος-Τέλενδος, σ. 41-63. — Β. Ν. Γ ι ἄ ν ν ο π ο ῦ λ ο υ , Εἶναι ὁ Ὁριγένης ἀναθεματισμένος; σ. 64-79. Μετὰ κατανοήσεως δίδεται ἡ δυνατὴ ἐπὶ τῶν πηγῶν ἀπάντησις εἰς τὸ τιθέμενον ἐρώτημα. Χρησιμοποιεῖται ἡ ἐργασία τοῦ γράφοντος, Αἱ Ὁριγενιστικαὶ Ἐριδες, Ἀθήναι, 1958. — Δ η μ η μ η τ ρ ῖ ο υ Β . Γ ὄ ν η , Ὁ χρόνος ἰδρύσεως τῆς Μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἁγίου Ὁρους (Ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀνεκδότου ἐγγράφου), σ. 80-95. «Πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ μονὴ ἰδρύθη κατὰ τοὺς μῆνας Ἀπρίλιον-Αὔγουστον τοῦ 1357» (σ. 89). — Ἀ ν δ ρ έ ο υ Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ , Ἡ ἐγκύκλιος μόρφωσης παρὰ τῷ Ἱερῷ Κλήμειντι Ἀλεξανδρῆ, σ. 96-114. Δευτέρα ἐργασία τοῦ Θεοδώρου. Σχέσεις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως μετὰ τῆς Θεολογικῆς σκέψεως τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καλεῖται «Ἱερὸς» καὶ «Ἱερὸς πατήρ». — Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ Β . Τ ζ ε δ ᾶ κ η , Λάμπης καὶ Σφακίων. Ἡ κα-

* Ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ τὸν Σπ. Δ. Κοντογιάννην διὰ τὴν ἐν καιρῷ ἀποστολὴν εἰς τὸν γράφοντα τῶν δύο συμπληρωματικῶν παραπομπῶν διὰ τὴν ἐργασίαν του «Γενικὴ Βιβλιογραφία περὶ Σινᾶ», τὰς ὁποίας καὶ λαμβάνω ὑπ' ὄψιν.

θέδρα τοῦ Προκαθημένου τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας κατὰ τὴν δευτέραν βυζαντινὴν περίοδον (861-1204 π.Χ.), σ. 115-125. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν (33-313) καὶ τὴν ἀ' ἐν Κρήτῃ βυζαντινὴν περίοδον (313-828) ὡς πρώτη ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα παρέμενεν ἡ Γόρτυνα. Αὕτη ἐσυνέχιζε νὰ παραμένῃ ὡς τοιαύτη καὶ «ἐκεῖθεν μετεκινήθη εἰς Χάνδακα, ἀγνωστον τότε, ὅπωςδὴποτε ἄνωγος κατὰ τὴν β' βυζαντινὴν περίοδον» (961-1204), σ. 120, «ὅπου καὶ εὔρον ταύτην οἱ μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορίαν (1204) Λατῖνοι κατακτητῆται τῆς πολυπαθοῦς Κρήτης» (σ. 125). — Ἰακώβου πρῶτην Ἀθηνῶν, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (1868-1938), ὡς προϊστάμενος καὶ ὡς ἄνθρωπος, μετ' ἀνεκδότων ἐπιστολῶν του, σ. 126-137. — Κώστα Κάλκρη, Προϋποθέσεις ἀνανεώσεως τῆς Ὀρθοδόξου Ναοδομίας, σ. 138-155. Συμπληρωματικὸν ἄρθρον εἰς τὸ πρωτότυπον ἔργον του: Ἡ Ναοδομία καὶ ἡ σύγχρονη Τέχνη, Θεσσαλονίκη, 1978. — Ἰωάννου Μ. Κονιδάρη, Τὸ τυπικὸν τοῦ Πακουριανοῦ καὶ ἡ «Ἱερατικὴ Σχολή» τῆς Μονῆς Πετριτζοῦ, σ. 156-169. Τὸ τυπικὸν τοῦτο ἐξετέθη, κατὰ Δεκέμβριον 1083, ὑπὸ τοῦ μεγάλου δομεστικοῦ τῆς Δύσεως Γρηγορίου Πακουριανοῦ ὑπὲρ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης μονῆς τῆς Θεοτόκου, παρὰ τὸ χωρίον Πετριτζῶς εἰς τὸ θέμα τῆς Φιλίππουπόλεως. — Σπ. Δ. Κοντογιάννη, Τὰ Ἀντιμήσια τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐξαρχίας τοῦ Παναγίου Τάφου, σ. 170-195. Δευτέρα ἐργασία τοῦ ἰδίου. Περιγράφονται ἐπτὰ τοιαῦτα ἀντιμήσια*.

Γεωργίου Μ. Κόρδα, Οἱ Προφῆται εἰς τὸ Χρονικὸν τῆς Ἀλώσεως τοῦ Δούκα, σ. 196-251. — Ἰωάννου Χρ. Κωνσταντινίδου, Συνοπτικὴ παρουσίασις τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογίας, σ. 252-264. Ἄρθρον κατατοπιστικὸν εἰς τὴν συντομίαν καὶ τὴν ἀκρίβειάν του. — Εὐάγγελου Μαντζουρέα, Ἡ θέσις τοῦ Κράτους ἔναντι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Αἰρετικῶν ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν περίοδον τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, σ. 265-280. — Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι «Προστάται» τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, σ. 281-296. Μία ἀκόμη ἐργασία ἀπὸ τὸν Γ. Δ. Μεταλληνὸν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκεῖ δρᾶσιν τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου Ἰακωβάτου. Ἐργασία εὐπρόσδεκτος, ὅπως καὶ ἄλλαι παρόμοιαι τοῦ ἰδίου, καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, εἰς τὴν ὅποιαν ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος ἐχηρμάτισεν ὁ πρῶτος Σχολάρχης. Παραλλήλως ἀξίος μελέτης εἶναι ὁ αὐτὸς ἑορτασμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Μεγάλῃν τοῦ Γένους Σχολὴν τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. — Νικόλαο Εὐθ. Μητσοπούλου, Ἡ ἐν τῇ ἑνασκήσει τοῦ τρισσοῦ ἀξιωματοῦ ἀντιμετώπισις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πολεμίων αὐτῆς, σ. 304-311. — Δημητρίου Δ. Μουκάνου, Ἡ ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν Ἱστορικοφιλοσοφικῇ Θεωρήσει, σ. 312-320, γερμανιστί. — Παναγιώτου Ἰ. Μπούμη, Τὸ ἔργον τῶν Ἐπισκόπων (Συμφωνία Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἱερῶν Κανόνων), σ. 321-334. — Κωνσταντίνου Γ. Νιάρχου, Οἱ Φραγκισκανοὶ ἐν Ὁξφόρδῃ, Ἡ Ἐπίδρασις των ἐπὶ τῶν ἐξεισομένων σπουδῶν τοῦ Ἀ-

* Βοηθητικὰ εἰς τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν τοῦ συγγραφέως ἴσως θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἔργα: Παύλου Μενεβίσογλου (Σουηδίας), Τὸ Ἅγιον Μύρον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, Θεσσαλονίκη, 1972. Ἀθανασίου Παπᾶ (Ἑλενοπούλεως), Βιβλιογραφία ἱερατικῶν Ἀμφίων τοῦ Βυζαντινοῦ Τύπου. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 53 (1971) 577-587. — Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιογραφία ἱερατικῶν Ἀμφίων τοῦ Βυζαντινοῦ τύπου, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 56 (1974) 408-416. — Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιογραφία Λειτουργικῶν Ἀμφίων τοῦ Βυζαντινοῦ Τύπου, Θεολογία 45 (1974) 172-193. — Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιογραφία Ἱερατικῶν καὶ Λειτουργικῶν Ἀμφίων τοῦ Βυζαντινοῦ Τύπου, Θεολογία 47 (1976) 313-329.

ριστοτέλους, σ. 335-351, ἀγγλιστί. — Δημήτρη Ἰ. Παλάλα, Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Ἡρωδίωνος στὴν Ὑπάτη, σ. 352-377. — Νόννας Δημ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπίσκοπὴ Χαρμέ(αι)νης ἢ Χαρμέ(αι)νων (Γ'-ΙΔ' Αἰών), σ. 378-389. — Νικόλαου Παπαδοπούλου, Τάφοι καὶ Ταφὴ ἐν Mugharet El-Wad, σ. 390-410. — Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ἡ «Φιλοκαλία» τοῦ Ὁριγένη, Πότε, πού καὶ ἀπὸ ποιῶν ἔγινε, σ. 431-416. "Ἐτερον ἄρθρον περὶ τοῦ Ὁριγένους. «Συντάκτης τῆς Φιλοκαλίας εἶναι ὁ Γρηγόριος. Ἡ Φιλοκαλία γινώρισε δύο στάδια συντάξεως, τὸ πρῶτο καὶ τὸ ὀριστικόν. Τὸ πρῶτο στάδιον συντελέσθηκε στὴν Ναζιανζὸν ἀπὸ τὸν Γρηγόριον, μεταξὺ 357 καὶ 360. Τὸ δεύτερον στάδιον συντελέσθηκε πάλι ἀπὸ τὸν Γρηγόριον, ἀλλὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βασιλείου στὸ ἀσκητήριον τοῦ Πόντου τὸ ἔτος 361», σ. 416. — Γεωργίου Πουρνάροπούλου, Ἡ Ἱατρικὴ εἰς τοὺς Ναοὺς (Θεουργικὴ καὶ Ἱερατικὴ Ἱατρικὴ), σ. 417-425. — Σεσάν Μίλαν, Ἡ Ὁρθοδοξία εἰς τὴν Δύσιν μετὰ τὸ 1054, σ. 426-430, γερμανιστί. — Γουὲ αὐτοῦ, Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πατερικοῦ ὄρου «Ὁρθόδοξος», σ. 431-434, γερμανιστί. — Παναγιώτου Σιμωνῆ, Βασικὰ σημεῖα τῆς διδασκαλίας τῶν Προφητῶν περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀμαρτίας, σ. 435-444. — Β. Θ. Σταυροῦ, Ὁρθοδοξία εἰς τὴν Ἀμερικὴν, σ. 445-460. Τὸ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον παρεσχέον τὸν τίτλον τοῦ Γέροντος Ἱεράρχου εἰς τὸν Ἀμερικῆς Ἰάκωβον τὸ 1975, σ. 449. — Χαρ. Γ. Σωτηροπούλου, Κολλυβάδες - Ἀντικολλυβάδες ("Ἐξ Ἐπιστολαὶ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι), σ. 461-487. Μία ἀκόμη ἐργασία ἐπὶ τῆς πλουτιζομένης βιβλιογραφίας περὶ τοῦ θέματος τούτου. — Γεωργίου Ἀθ. Τουρλίδου, Παράδοσις τοῦ περὶ Ἀντιόχειας Μύθου ἐν τῇ Κλασικῇ Γραμματεῖα, σ. 488-493. — Νικόλαου Β. Τωμαδάκη, Γεράσιμος Ἐπίσκοπος Ἀρκαδίας ἢ Ἀρκαδιουπόλεως; σ. 494-500. Ἡ διαλεύκανσις τῶν σχετικῶν μὲ τὸν Γεράσιμον τούτον. — Μέγα Φαράντου, Ὁ Θεὸς στὸ χῶρον τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν σήμερα, σ. 501-517. Σχέσεις ἐπιστήμης θρησκείας σήμερον. — Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας καὶ αἱ δύο Ἐγκύκλιοι αὐτοῦ, σ. 518-542. Δευτέρα ἐργασία ὑπὸ τοῦ ἰδίου συγγραφέως εἰς τὸν τῶνον τούτον. Μία ἀκόμη ἐπιστημονικὴ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ Φειδᾶ γύρω ἀπὸ τὸν Ἀρειανισμὸν καὶ τὴν Ἀ' Οἰκουμηνικὴν Σύνοδον (Νίκαια, 1925). — Παναγιώτου Χρήστου, Σημασία τῶν Ἀγίων Τόπων διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, σ. 543-547. — Παναγιώτου Ἐπαμ. Χριστινάκη, Ἡ Τῶνσις τῆς Βουλγαρικῆς Συνειδήσεως κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Δικαστηρίων τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος ἀπελευθέρωσιν τῶν Βουλγάρων Δούλων, σ. 548-568. — Χρυσόστομου Θέμελη, Μεσσηνίας, Ἡ Διαθήκη τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀγίων Τεσσαράκοντα Σπάρτης Ἱερομονάχου Νεκταρίου Χλομοῦ, σ. 569-585. Εἰσαγωγικὰ καὶ περὶ διαθηκῶν. — Ἀθανασίου Π. Χαστούπη, Χαλαχικὴ Γραμματεία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῶν Μέσων Χρόνων, σ. 586-618. — Βασίλειου Στυλ. Καραγεώργου, Ὁ ὄρος «Εὐρώπη» στὶς μεσαιωνικὰς πηγὰς, σ. 619-651. — Ἐμμανουήλ Ἰ. Κωνσταντινίδου, Ἡ Πολιτικὴ τῶν Φράγκων εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐπὶ Βόριδος (852-889), σ. 652-657. Δεύτερον ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας. — Π. Π. Παναγιώτου, Εἰς συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ Ἑλληνορωμαϊκῆς καὶ Μεσαιωνικῆς Ἱατρικῆς: Ὁ Ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ἰσιδώρος (560-636 μ.Χ.), σ. 658-675. "Ἐν ἀκόμῃ ἄρθρον ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς. Σχέσις τῆς ἱατρικῆς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν. Ἡ θέσις τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης εἰς τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην. — Σ. Π. Ζερεβοῦ. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς Ὁρθοδοξίας γιὰ κάθε ἐθνικὰ σωστὴ Ἑλληνικὴ Πολιτικὴ, σ. 676-682. Ἄρθρον ἐκκλησιαστικῆς διπλωματίας, διαφοτιστικῶν, μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς σημερινῆς πραγματικότητος. — Ἰωάννου Δ. Ζηζιούλα, Δύο ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς καὶ ἡ σημασία των, σ. 683-712. Μία ἐργασία τοῦ ζωτικῶν θέματος διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ συζητουμένου εὐρέως εἰς τοὺς θεολογικοὺς διαλόγους καὶ τοὺς κύκλους τῆς οἰκουμηνικῆς κινήσεως.

Δ' Πίνακες, σ. 713-744. — Παραράματα-Προσθήκαι, σ. 745. — Πίναξ περιεχομένων, σ. 747-749.

Μαζὺ μὲ ἄλλους τοὺς προαναφερθέντας ἐκφράζω τὰ θερμὰ μου συγχαρητήρια πρὸς τὸν τιμώμενον καθηγητὴν καὶ εὐχομαι τὴν συνέχισιν τοῦ ἀποδοτικοῦ αὐτοῦ ἔργου εἰς ἄλλους τοὺς τομεῖς δράσεώς του.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία, τόμος Β', ἐπιστasia Ἀνδρέου Ἰ. Φυτράκη, Ἀθῆναι 1981, σελίδες 675, εἰκόνες 32.

Μὲ τὴν ἐμφάνισιν ἐντὸς τριετίας [τόμος Α', 1978. Βιβλιοκρισία Β. Θ. Σταυρίδου, Ἐκκλησία 57 (1980) 467-469. The Greek Orthodox Theological Review, 25 (1980) 337], τοῦ τόμου Β' τῆς περιοδικῆς ταύτης ἐκδόσεως, ἡ «Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία» κατέστη μίᾳ πραγματικότητος. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς προσπάθειαις τοῦ Ἀνδρέου Ἰ. Φυτράκη, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ συμβούλου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἔχοντος τὴν βοήθειαν ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς σχολῆς Ἰωάννου Κωνσταντινίδου, Ἰωάννου Κολλάρου καὶ Νικηφόρου Κακριμάνη. Εἰς ἀριθμὸν σελίδων διπλοῦς εἶναι περίπου ὁ τόμος Β' (σελίδες 675) ἀπὸ τὸν τόμον Α' (σελίδες 367). Εἰς τὸν παρόντα τόμον ἀκολουθεῖται ἡ ὄλη δομὴ τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου Α'.

Α'. Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία, σελίδες 5-184. Β' Μελέται Διάφοροι, σ. 185-584. Γ' Χρονικά, σ. 585-669. Ἐντὸς τῶν τριῶν τούτων μερῶν παρατίθενται κατὰ σειρὰν τὰ διάφορα δημοσιεύματα. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπάρχουν τὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἀνδρέου Ἰ. Φυτράκη, σ. 3-4, εἰς δὲ τὸ τέλος αἱ Ἀπηχῆσεις ἐκ τῆς Ἐκδόσεως τοῦ τόμου Α', σ. 657-669 καὶ οἱ Πίνακες: α') Πίναξ Εἰκόνων, σ. 671-672, καὶ β') Πίναξ Περιεχομένων, σ. 673-675.

Λόγω τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐδῶ παρατιθεμένων ἐργασιῶν, εἰς τὸν τίτλον «Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία» τὸ ἐπίθετον «Ἐκκλησιαστικὴ» θὰ ἦτο δυνατὸν ὅπως ἀντικατασταθῇ ἢ συμπληρωθῇ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐπιθέτου «Θεολογικὴ».

Ἡ συνεχὴς ἐκδοσις τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἀποβλέπει α') εἰς τὸν τονισμὸν τῆς παρουσίας καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἰδρύματος, β') εἰς τὴν προβολὴν τῆς σοβαρᾶς καὶ ἀξιολόγου προσφορᾶς τῆς σχολῆς, καὶ γ') εἰς τὴν συζήτησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν προβλημάτων.

Οἱ ἀκαδημαϊκοὶ καὶ λοιποὶ τίτλοι τῶν συγγραφέων τίθενται ὡς ἐμφανίζονται εἰς τὸν ὑπὸ μελέτην τόμον (1981). Οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς παραθέτουν καὶ τὴν ἀνάλογον πρὸς τὸ θέμα των βιβλιογραφίαν ἐντὸς κειμένου, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις ἢ εἰς τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν.

Ἀνδρέου Φυτράκη, «Προλεγόμενα», σ. 3-4. Τονίζονται ἡ βασικὴ ἐπιδιωξις τοῦ περιοδικοῦ-συγγράμματος καὶ ἡ σημασία τοῦ μορφωμένου κλήρου καὶ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην.

Α' Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία, σ. 5-184.

Ἀρχιμανδρίτου Χρυσόστομου Παπαδοπούλου (Ἀθηνῶν). «Μὴ θελήσετε νὰ γίνετε Παραβάται τῆς ἱεράς τῶν Ριζαρῶν θελήσεως», σ. 7-11. Προσφώνησις κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων του ὡς διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, 15 Σεπτεμβρίου 1911.

Ἀνδρέου Ἰ. Φυτράκη, «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ μας Παιδεία. Τὸ πρόβλημα τῆς Μορφώσεως καὶ Ἐπιμορφώσεως τῶν Ἐφημερίων μας», σ. 13-62. Εἰς ἀριθμὸν σελί-

δων εἶναι ἓν ἐκ τῶν δύο ἐκτενεστέρων ἄρθρων τοῦ παρόντος τόμου. Ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλον χωρίζεται τοῦτο εἰς δύο μέρη. Θίγονται τὰ θέματα α') τῆς μορφώσεως, καὶ β') τῆς ἐπιμορφώσεως τοῦ κλήρου μας. Ἐξετάζονται τὰ ἀνάλογα νομικὰ κείμενα, ἢ ἐξέλιξις τῆς πραγματικότητος, τὰ διδάγματα καὶ τὸ δέον γενέσθαι. Ἐργασία σοβαρὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤμποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀσφαλῶς οἱ ἄρμόδιοι.

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ ο υ τ σ ο γ ι ἄ ν ν η, «Τὰ τῆς Συστάσεως τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς», σ. 63-90. Ὁ τέως νομικὸς σύμβουλος τῆς σχολῆς δημοσιεύει διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα καὶ ἰδίως τὰ γενικὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους κείμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν περὶ τὴν σύστασιν τοῦ ἰδρύματος ἐποχὴν, μὲ ἰδικὰ του συμπεράσματα καὶ ἰδίας παρατηρήσεις.

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Ἴ. Π α ν α γ ι ω τ ο π ο ῦ λ ο υ - Κ ο ῦ ρ ο υ, «Οἱ Διδάξαντες Μουσικὴν εἰς τὴν Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν (1844-1980)», σ. 91-115. Ὁ καθηγητὴς τῆς μουσικῆς εἰς τὴν σχολὴν παρουσιάζει μίαν πτυχήν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς σχολῆς ταύτης, μὲ τὰ ὄνόματα καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν μουσικοδιδασκάλων, γνωστῶν καὶ ἀπὸ ἄλλας περιπτώσεις. Προσφορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Σ ο φ ο κ λ ῆ Δ. Λ ὠ λ η, «Ἡ Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ ὡς Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα», σ. 117-143. Διάλεξις κατὰ τὴν ἐτησίαν συγκέντρωσιν τῆς ἐνώσεως ἀποφοίτων τῆς σχολῆς εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσός», τὴν 25ην Μαΐου 1973, ἀπὸ τὸν ἀπόφοιτον τῆς σχολῆς, ὑφηγητὴν Πανεπιστημίου καὶ ἐπίτιμον ἐκπαιδευτικὸν σύμβουλον Σ. Δ. Λῶλην. Σύντομος καὶ περιεκτικὴ μελέτη.

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ. Κ ο υ τ σ ο γ ι ἄ ν ν η, «Συμπληρωματικὰ Στοιχεῖα διὰ τὴν Προσφορὰν τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς εἰς τὸν Ἐφημεριακὸν Κλῆρον τῆς Ἑλλάδος», σ. 145-159. Συμπληρωματικὸν ἄρθρον εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰ. Γρ. Τιμαγένους, Ἡ Προσφορὰ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τελευταίαν Τριακονταετίαν 1945-1975, Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία 1 (1978) 35-63. Ὁ τέως νομικὸς σύμβουλος τῆς σχολῆς Δ. Κ. Κουτσογιάννης ἀποδίδει τὸν δίκαιον ἔπαινον εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰ. Γρ. Τιμαγένους, «λογιζομένης πάντως τῆς ἀνά χειρὸς ἐργασίας ὡς συνεχείας ἐκείνης τοῦ κ. Τιμαγένους» (σ. 148).

Ἡ Προσφορὰ καὶ ἡ Ἀποστολὴ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, κρινομένη ὑπὸ τῶν Ἀρμοδιωτέρων καὶ Ὑπευθύνων Παραγόντων, σ. 161-182.

Β' Μελέται Διάφοροι, σ. 185-584.

Σ ε ρ β ί ω ν καὶ Κ ο ζ ἄ ν η ς Δ ι ο ν ο υ σ ί ο υ, «Οἱ Ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας», σ. 187-203. Μία ἀκόμη ἐργασία περὶ τῆς ἱερᾶς ὕμνογραφίας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου, τοῦ μελετητοῦ τῆς ὕμνογραφίας ταύτης καὶ γνώστου τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ ο ς Χ ρ ι σ τ ο δ ο ῦ δ ο υ, «Τὸ Διορθωμένον Ἰουλιανὸν (Νέον) Ἡμερολόγιον καὶ τὸ Γρηγοριανὸν δὲν εἶναι ταυτόσημα», σ. 205-227. Μία ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ἡμερολογιακοῦ ζητήματος.

Μ ἄ ρ κ ο υ Α. Σ ι ὠ τ ο υ, «Βηθλεὲμ ἢ Πόλις τοῦ Δαυὶδ», σ. 229-256. Ὁ δμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Μ. Α. Σιώτης προβαίνει εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως τῆς Βηθλεὲμ, τόσον κατὰ τὴν περίοδον τῆς Παλαιᾶς, ὅσον καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, χωρὶς νὰ λησμονήσῃ νὰ ἀναφέρῃ τὸν ναὸν τῆς Γεννήσεως καὶ τὰ ἄλλα ἐκεῖ ἱερὰ προσκυνήματα.

Ἀ ν δ ρ ε ῦ Ε. ο ε δ ὶ ρ ο υ, «Αἱ περὶ Προελεύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἀντιλήψεις τοῦ Ἱεροῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως», σ. 257-273. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀνδρέας Θεοδώρου καλεῖ τὸν Κλήμεντα Ἱερὸν. Παρουσιάζει δὲ ὡς θετικὴν τὴν στάσιν του ἔναντι τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

Νικολάου Εὐθ. Μητσοπούλου, «Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρίου ὡς ψυχосωματικῆς ὑπάρξεως Διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Χριστολογικὴ θεμελίωσις Αὐτῆς», σ. 275-301. Ὁ ἐντεταλμένος ὑφηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Μητσόπουλος παρουσιάζει τὴν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρίου ὡς ψυχосωματικῆς ὑπάρξεως ἢ ἄλλως ὡς ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Χρήστου Σπ. Βούλγαρη, «Χρονολογία τῶν Γεγονότων τοῦ Βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Α' Ἀπὸ τῆς Μεταστροφῆς Αὐτοῦ μέχρι τῆς Συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου», σ. 303-356. Ἡ δευτέρα, πλέον ἐκτενής, ἐργασία εἰς τὸν τόμον τοῦτον ὑπὸ τοῦ ἐντεταλμένου ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χρήστου Σπ. Βούλγαρη, τὸ πρῶτον μέρος τῆς χρονολογικῆς ταύτης ἐργασίας ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἡ ὁποία ὠλοκληρώθη ἤδη διὰ τῆς δημοσιεύσεως καὶ τῶν ἄλλων δύο μερῶν αὐτῆς. Ἡ πρώτη παρ' ἡμῶν ἐργασία παρομοίας φύσεως.

Ἀθανασίου Ἀγγελόπουλου, «Ὁ Κίτρος Παρθένιος Βαρδάκας καὶ τὸ Κληροδότημα Αὐτοῦ», σ. 357-378. Ὁ ὑφηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀθ. Ἀγγελόπουλος ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καταγομένου μητροπολίτου Κίτρος Παρθενίου Βαρδάκα καὶ τοῦ κληροδοτήματός του πρὸς τὴν Ριζάρειον Σχολήν, δημοσιεύων εἰς τὸ τέλος καὶ τὰ ἀνάλογα κείμενα.

Σπυρίδωνος Γ. Μακρῆ, «Μελέτιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Μητροπολίτης Ἀθηνῶν», σ. 379-391. Μία νέα βιογραφία, μετὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν συγγραμμάτων του, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Ἀθηνῶν Μελετίου ὑπὸ τοῦ Σπ. Γ. Μακρῆ, τέως διευθυντοῦ τοῦ ἀνωτέρου ἐκκλησιαστικοῦ φροντιστηρίου Ριζαρείου Σχολῆς.

Νικολάου Ἰ. Καρυτσιώτη, «Ἡ μετάφρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Γλῶσσαν καὶ τὰ Ἐυαγγελικά», σ. 393-415. Διάλεξις παρομοίας φύσεως τῆς τοῦ Σοφοκλέους Λώλη, ἀπαγγελθεῖσα τὴν 16ην Νοεμβρίου 1979, ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου γυμνασιάρχου Ν. Ι. Καρυτσιώτου μὲ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα.

Φωκᾶ Α. Ἀγγελάτου, «Ἀποστολὴ τοῦ Ἰεροῦ Κλήρου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς», σ. 417-453. Ἐν ἐνδιαφέρον ἄρθρον ποῦ προστίθεται εἰς τὴν συνεχῶς αὐξανομένην βιβλιογραφίαν ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς καὶ εὐρύτερον τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην ὑπὸ τοῦ θεολόγου Φ. Α. Ἀγγελάτου.

Νικολάου Θ. Νπουγάτσου, «Ὁ Θεὸς καὶ ὁ Γεῖτονας». Ἡ Χριστιανικὴ Κοινωνικὴ Συνείδησις στὴς Νεοελληνικὰς Παροιμίας», σ. 455-472. Ἄρθρον, ποῦ ἀναγινώσκειται εὐχάριστα, γραφὲν ἀπὸ τὸν θεολόγον Ν. Θ. Μπουγάτσον, ὁ ὁποῖος στηρίζει τὸ ἀντικείμενον μελέτης του, κατὰ ἓνα πρωτότυπον τρόπον, εἰς τὰς νεοελληνικὰς παροιμίας.

Κωνσταντίνου Ρ. Ἀθανασιάδου, «Θρησκευτικὴ Ἐλευθερία καὶ Προσηλυτισμός», σ. 473-499. Γράφει ὁ θεολόγος καὶ διευθυντῆς Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας Κ. Ρ. Ἀθανασιάδης ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ τούτου θέματος τῶν σχέσεων Ὁρθοδόξων-Ρωμαιοκαθολικῶν ἢ Προτεσταντῶν.

Νικολάου Χρ. Ἀλιπράντη, «Κληρικοὶ τῆς Πάρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Χωρεπίσκοποι καὶ Ἠγούμενοι», σ. 501-523. Ὁ φιλόλογος καθηγητῆς Ν. Χρ. Ἀλιπράντης δίδει τὸ ἀξιοπρόσεκτον παράδειγμα καὶ ἄλλων συναδέλφων του, φιλόλογων καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται ἰδιαιτέρως καὶ μὲ τὴν θεολογίαν.

Κωνσταντίνου Α. Σουλιώτου, «Ἀκάθιστος Ὕμνος, τὸ Ἔπος τῆς Ὁρθοδοξίας», σ. 525-533. Ὁ συγγραφεὺς, σχολάρχης ἐκκλησιαστικοῦ λυκείου Βόλου, κάμνει μίαν σύντομον παρουσίαν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου.

Ἀριστοδήμου Χρ. Ζάγκα, «Ἡ πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολή», σ. 535-562. Μία σύντομος πατρολογικὴ μελέτη καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις εἰς τὴν νεοελληνικὴν τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ θεολόγου καθηγητοῦ τοῦ λυκείου Χολαργοῦ Ἀριστοδήμου Χρ. Ζάγκα.

Νικηφόρου Θεοδοσίου, «Τὸ Ἐνεργειακὸ Πρόβλημα καὶ ὁ ρόλος τῆς Πυρηνικῆς Ἐνεργείας στὸ Μέλλον», σ. 563-582. Ἐξετάζονται κατ' ἀρχὰς συντόμως αἱ διάφοροι πηγαὶ ἐνεργείας, κατόπιν δὲ ἡ πυρηνικὴ ἐνέργεια ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τῆς φυσικῆς εἰς τὴν σχολὴν Ν. Θεοδοσίου.

Γ' Χρονικά, σ. 585-669. α') Χρονικά Διοικήσεως τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατὰ τὰ ἔτη 1977-1979, σ. 587-619. β') Χρονικά τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, σ. 620-647. γ') Χρονικά Ἄλλων Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, σ. 648-652. δ') Χρονικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως, σ. 653-655.

Ταῦτα δι' ὀλίγων τὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου Β' τοῦ περιοδικοῦ-συγγράμματος «Ριζαρείος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία». Εὐχόμαι τὴν τακτικὴν ἐμφάνισιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου καὶ τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῆς γεραρᾶς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Asterios Argyriou, *Les Exégèses Grecques de l' Apocalypse à l' Epoque Turque (1453-1821) — Esquisse d' une Histoire des Courants Idéologiques au sein du peuple Grec asservi*, Ἔκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 763.

Προξενεῖ ἰδιαίτερη χαρὰ στὸν γράφοντα τὸ ὅτι ὁ κ. Ἀργυρίου, καθηγητῆς τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Παν/μιο τοῦ Στρασβούργου, εἶναι πτυχιούχος, ἀπὸ τοὺς καλύτερους φυσικά, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης. Ὑπῆρξε πάντοτε ὡς ἐπιστήμονας καὶ ὡς ἄνθρωπος ἕνα καύχημα γιὰ ὅσους τὸν γνώρισαν ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ ἐδῶλια.

Ἡ ἐργασία του ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ εἶναι τὸ μεγαλύτερο καὶ ὀριμώτερο δείγμα τῆς δουλειᾶς του γιὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας — μιᾶς δουλειᾶς ποὺ ἀπαίτησε πολλὰ ἔτη καὶ πολὺ μόχθο. Τὰ δύο μεγάλα προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς στὴ θεολογικὴ σκέψη καὶ στὸν πνευματικὸ του ὀραματισμὸ εἶναι, πρῶτο, τὰ αἷτια τῆς πτώσεως τῆς Βασιλεύουσας καὶ τῆς ὑποδούλωσης τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνικοῦ ἔθνους στοὺς Ἀγαρηνοὺς, καί, δεύτερο, τί μέλλει γενέσθαι, πόσο θὰ κρατήσει ἡ δοκιμασία τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ποιά θὰ εἶναι ἡ ἔκβαση. Ὁ κ. Ἀργυρίου δείχνει πῶς τίθενται τὰ ζητήματα αὐτὰ εἴτε στὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ φιλολογία (ὁμολογίες, πραγματεῖες ἠθικοῦ κτλ. περιεχομένου, μαρτυρολόγια, ἀντιαιρετικά καὶ ἀντι-ισλαμικά ἔργα), εἴτε στὴν ἐσχατολογικὴ φιλολογία τῆς ἐποχῆς. Μὲ τὴν τελευταία δὲν ταυτίζεται, βέβαια, ἐκφράζει ὅμως κατὰ τὸν ἀμεσώτερο καὶ πλαστικότερο τρόπο μιὰ φιλολογία ἐρμηνευτικὴ στὸ βιβλίο τῆς Ἀποκαλύψεως, ποὺ μέχρι τώρα δὲν μᾶς ἦταν γνωστὴ οὔτε στὴν ἑκταστὴ της οὔτε στὴ σημασία της γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τὴν πτώση τῆς Κων/λης δὲν ἔχομε στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία παρὰ τρία ἢ τέσσαρα ὑπομνήματα στὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννη. Ὁ κ. Ἀργυρίου μᾶς παρουσιάζει ἕνα μεγάλο, ὅπως τὸ ὀνομάζει, «ἐρμηνευτικὸ κίνημα», ποὺ εἶχε σὰν κεντρικὸ κείμενο τῶν προσπαθειῶν του τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἀπὸ τὰ 1453 ὡς τὸ 1821 γράφτηκαν πάνω ἀπὸ εἴκοσι ἐρμηνεῖες ὅλου τοῦ βιβλίου ἢ τμημάτων του.

Τὸ ἐρμηνευτικὸ αὐτὸ κίνημα προσδιόρισαν ὀρισμένοι ἱστορικοὶ παράγοντες κατὰ τὰ δύο μεγάλα χρονικά στάδια ποὺ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του. Ἡ πρώτη περίοδος ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ 1600, τότε ποὺ παρουσιάζεται στὴν Ἀλεξάνδρεια ἡ «Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ θεολόγου καὶ εὐαγγελιστοῦ εἰς ἀπλήν γλῶσσαν ἐρμηνευθεῖσα ὑπὸ Μαξίμου Πελοποννησίου, καθὼς οἱ θεολόγοι οἱ παλαιοὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ὀρθοδόξων ἐρμήνευσαν αὐτὴν εἰς κοινὴν ὠφέλειαν», μέχρι τὰ 1655 ποὺ ἐκδίδεται τὸ Χρησολόγιον τοῦ Παΐσιου Λιγαριδῆ, ἐπισκό-

που Γάζης. Στό άναμεταξύ γράφονται ή «Έξήγησις εις την του 'Ιωάννου του ύφιλωτάτου θεολόγου 'Αποκάλυψιν» από τόν Ζαχαρία Γεργάνο τόν 'Αρτηνό (1621/22), ό «Πόνος Χριστοφόρου 'Αγγέλου 'Ελληνος περί 'Αποστασίας τής 'Εκκλησίας και περί του ανθρώπου τής άμαρτίας, δηλαδή του 'Αντιχρίστου» (1624), και τά ποιήματα του Γεωργίου Κορέσιου του Ξίου «Περί τών έτών από κτίσεως κόσμου», «Περί τής μάχης του Γ'όθ και του Μαγ'όθ», «Προοίμιον εις την 'Ιωάννου 'Αποκάλυψιν». Οί ιστορικοί προσδιοριστικοί λόγοι του ιδιαίτερου χαρακτήρα τής φιλολογίας αύτης ύπ'ήρξαν, κατά τόν κ. 'Αργυρίου, οι έξής: (1) 'Εσχατολογικές δοξασίες του μουσουλμανικού κόσμου, καθώς έκλειε ή χιλιετία από την 'Εγίρα του Μωάμεθ. (2) Τά επαναστατικά κινήματα που ύποκινούσαν οι δυνάμεις τής Δύσης μέσα στον όρθόδοξο χώρο. (3) Οί έριδες μεταξύ Καθολικισμού και Προτεσταντισμού, που είχαν όδηγήσει τή Δύση στον Τριακονταετή Πόλεμο (1618-1648) και είχαν προκαλέσει, και από τις δύο μεριές, έσχατολογικές εξάρσεις, που εύρισκαν τήν έκφρασή τους σε έρμηνείες τής 'Αποκαλύψεως. Αύτεις οι διαμάχες, με τις ιδέες που τις χρωμάτιζαν, δέν ήταν άγνωστες στους όρθόδοξους συγγραφείς τής περιόδου.

Οί εκπρόσωποι του όρθόδοξου «έρμηνευτικού κινήματος» παρουσιάζουν κατ' αύτη την πρώτη περίοδο την κατάσταση τής ύποδούλωσης ως χρόνους του 'Αντίχριστου, που δέν είναι άλλος από τόν Μωάμεθ ή τόν Πάπα, ή και τους δύο μαζί. 'Ως προς τήν έκβαση και τήν έξοδο από τήν κρίση άλλοι από τους συγγραφείς άποσκοπούν να άποτρέψουν τους όρθόδοξους χριστιανούς από τούτους ή εκείνους τους ύπολογισμούς του τέλους, προκειμένου να τους προφυλάξουν από ξένες προς τά συμφέροντα τών ύπόδουλων έξεγέρσεις, που ύποκινούσαν οι μεγάλες τότε στην περιοχή Δυτικές δυνάμεις, ενώ άλλοι, με τή έμφαση στο «άδηλο και άδιόριστο» τής βουλής του Θεού για να ταυτίσουν τόν τέλος τών βασάνων του έλληνισμού με τόν τέλος αυτού του κόσμου και τόν έρχομό τής Βασιλείας του Θεού. "Άλλοι μιλούν για τόν Πάπα ως 'Αντίχριστο και άλλοι ως 'Αποστάτη, πρόδρομο του αντίχριστου, που στην περίπτωση αύτη είναι οι 'Αγαρηνοί.

Πέρασε μισός αιώνας περίπου για να ζωντανέψει ξανά τόν «έρμηνευτικό κίνημα», κάτω από τήν ώθηση νέων ιστορικών παραγόντων. Μετά τήν άναγέννηση τής Ρωσίας από τόν Πέτρο τον Μέγα, ή χώρα αύτη παρουσιάζεται συνδεδεμένη με τις έλπίδες του όρθόδοξου κόσμου. 'Ο έκχριστιανισμός τών Ρώσων από τόν Βυζάντιο συμπίπτει με τήν ύποταγή όλης τής άσιατικής χριστιανωσύνης στο 'Ισλάμ. 'Ο ιστορικός λοιπόν ρόλος τής Ρωσίας δέν ήταν μόνο να φυλάξει άλώβητη τήν όρθόδοξη πίστη όσο οι άλλοι όρθόδοξοι λαοί θά ήσαν έμπεριστατοι, ήταν για πολλούς ακόμα και έσχατολογικός και μεσσιανικός. Οί συγγραφείς τής περιόδου αύτης επιδίδονται, όπως αρχικά ό Γόρδιος στο «Σύγγραμμα περί Μωάμεθ και κατά Λατίνων» (γύρω στο 1740) εις τήν προστασία τών 'Ορθόδοξων ύπόδουλων από τή ρωσική προπαγάνδα, που με τήν άνοδο τής Μεγάλης Αίκατερίνης φτάνει στο άποκορύφωμά της, ή πόρτα όμως έτσι για τόν μεσσιανικό ρόλο τής ρωσικής αυτοκρατορίας άνοιξε και όχι μόνο για τόν άπλό κοσμάκη, μά ούτε και για πολλούς συγγραφείς έσχατολογικών έργων δέν μπορούσε πια να κλείσει.

'Εκτός από τόν μεσσιανικό ρωσικό παράγοντα, άλλοι ιστορικοί λόγοι που έπαιξαν παρορμητικό ρόλο στη φιλολογία του είδους που έξετάζει ό κ. 'Αργυρίου ύπ'ήρξαν ή Γαλλική 'Επανάσταση, τόν περίφημο 'Ανατολικό Ζήτημα, ή γέννηση και ή ανάπτυξη έθνικών συνειδήσεων και ιδεολογιών, που μετά τή Γαλλική 'Επανάσταση ξεπλώθηκε σαν άσυγκράτητο ρεύμα, και όδήγησε, όπως ήταν φυσικό, στη διάσπαση τής 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οί χαρακτηριστικές τής περιόδου αύτης μορφές και συγγραφείς του έσχατολογικού είδους είναι ό Εύστράτιος 'Αργέντης (1730 περίπου), ό Νεκτάριος Τέρπος, ό Γόρδιος, που ήδη άναφέραμε, ή «'Οπτασία του 'Αγαθαγγέλου», ενώ ως εκπρόσωποι του «έρμηνευτικού

κινήματος» παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν κ. Ἀργυρίου ὁ Πανταζῆς ὁ Λαρισαῖος, ποὺ ἐξήγησε τὰ κεφ. 12 καὶ 13 τῆς Ἀποκαλύψεως ἀκριβῶς κατὰ τὶς παραμονές τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων (1767-1792), ὁ Ἰωάννης ὁ Λίνδιος, Μητροπολίτης Μύρων τῆς Λυκίας, ποὺ ἔγραψε «Ἐρμηνεῖαν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀποκάλυψιν» ἕνα χρόνο πρὸ τῆς συνθήκης τοῦ Ἰασίου (1791), ὁ Θεοδώρητος Ἰωαννίνων, ποὺ συνέταξε «Ἐρμηνεῖα στὴν Ἀποκάλυψιν», «Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Δανιήλ», ποὺ χάθηκε, καὶ «Ἐρμηνεῖα ἀλληλένδετον τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης» (1817). Στὰ δύο τελευταῖα ἔργα ὁ σ. καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντα, χωρὶς βέβαια νὰ λησμονεῖ τὸν Παπισμὸ καὶ τὸ Μουσουλμανισμὸ, ἐνῶ ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας παρουσιάζεται σὰν πραγματικὸς Μεσσίας καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθόδοξης Αὐτοκρατορίας περιγράφεται μὲ πολλὰς λεπτομέρειες. Στὴν ὀκτάτομη «Ἐρμηνεῖα» Κυρίλλου τοῦ Λαυριώτη ἀπὸ τὴν Πάτρα συναντᾶμε καὶ πάλι τὴν περιγραφή τῆς νέας, μεσσιανικῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Κύριλλος διασκεύασε καὶ ἀντέγραψε τὸ κολοσσιαῖο ἔργο του ἔντεκα φορές μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1792-1826. Ἔτσι, διαβάζοντάς τον, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει ὅλα τὰ σπουδαῖα γεγονότα αὐτῶν τῶν χρόνων. Τελευταῖο ἀναφέρει ὁ κ. Ἀργυρίου τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀνθίμου Ἱεροσολύμων, ποὺ ἔγραψε στὴ Κων/λη στὰ 1794-95.

Ὁ σκοπὸς ὅλης αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς προσπάθειας ἦταν τριπλός: παραμυθητικὸς τοῦ λαοῦ, πολεμικὸς καὶ ἀντιρρητικὸς, ἀποῦ στρέφονταν κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν Μουσουλμάνων, φιλοσοφικοῦστορικὸς σὰν προσπάθεια κατανόησης τῆς ἱστορίας. Ἐκπληρώνοντας τοὺς σκοποὺς αὐτούς, οἱ συγγραφεῖς αὐτὲς εἶναι ἀστείρευτη πηγὴ γνώσεως καὶ πληροφοριῶν γιὰ τὰ δύσκολα χρόνια ποὺ πέρασε τὸ Γένος, καθὼς καὶ γιὰ τὶς προσδοκίες του κατὰ τὴ μακραίωνα δουλεῖα.

Κάθε συγγραφέας τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ρεύματος παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν κ. Ἀργυρίου μὲ ἐπιστημονικὴ πληρότητα ἀπὸ ἀποψη γνώσεών μας ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο, ὡς πρὸς τὴ χειρογραφικὴ παράδοσις ἢ τὴν ἐκδοσις τοῦ ἔργου ποὺ κάθε φορὰ ἐνδιαφέρει, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάλυσις καὶ ἐρμηνεῖα τῶν ιδεῶν ποὺ ἐκπροσωπεῖ, στὸ ὑπόβαθρο πάντοτε τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, ποὺ τοποθετεῖται. Πρόκειται περὶ ἀκαδημαϊκοῦ ἔργου, συνταγμένου μὲ τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστήμης μέχρι τὶς τελευταῖες του λεπτομέρειες. Θὰ ἤθελα νὰ τελειώσει αὐτὴ ἡ παρουσίασις τῆς δουλειᾶς τοῦ κ. Ἀργυρίου μὲ τὴν εὐχὴ νὰ δοῦμε γρήγορα καὶ ἄλλα δείγματα παρόμοιας προσφορᾶς, καθὼς καὶ τὴν παραγωγὴ ἀπὸ ἄλλους ἔργασιῶν μὲ τόσο σημαντικὸ γενικότερο περιεχόμενο γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

ΣΑΒΒΑΣ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

Μάρκου Α. Σιώτου, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Ἡ Καινὴ Διαθήκη περὶ τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων*, Ἀθῆναι, 1982, σχ. 8ον, σελίδες 80.

Ἡ ἐπιμελημένη αὐτὴ ἐκδοσις ἐγένετο ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ, Ἐπιστημονικοῦ καὶ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἰωάννου καὶ Ἐριέττης Γρηγοριάδου, ὅπερ ὠργάνωσε τὴν παροῦσαν διάλεξις, ἵνα καὶ ἐπὶ τοῦ φλέγοντος ἐπικαίρου ἀθέματος τῆς ἰσότητος δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν» προβάλλῃ «τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἡ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης θεώρησις τοῦ δυσκολωτάτου ὄντως θέματος τούτου καθίσταται περισσότερο ἀναγκαῖα, καθόσον τὸ θέμα τοῦτο καταντᾶ νὰ γίνεταί καὶ τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸν πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἕνεκα τῶν τραγικῶν ἐπιπτώσεων πάσης ξένης πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἀντιμετωπίσεώς του» (σ. 9).

Ὁ συνάδελφος κ. Μ. Σιώτης, ὅστις εἶναι διεθνῶς γνωστὸς βιβλικὸς θεολόγος καὶ

καινοδιαθηκολόγος, ἀξιοποιῶν τὸ πηγαῖον ὑλικόν του, παρουσιάζει ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἀφ' ἑνὸς τὰ ἀγιογραφικὰ δεδομένα ὡς θεολογικὰς βάσεις τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ μέρους περιπτώσεις ἐκφράσεως τῆς ἰσότητος αὐτῆς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην.

Εἰς τὸ α' μέρος (σ. 13-47) ὁ σ. παρουσιάζει 1) τὴν δημιουργίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ»· 2) τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης δημιουργίας ἄμεσον φυσικὴν ἀλληλεξάρτησιν ἀνδρὸς καὶ γυναικός· 3) τὴν ἀπὸ κοινοῦ διάπραξιν τοῦ προπατορικῶν ἁμαρτήματος· 4) τὴν ἀμοιβαίαν γενετήσιον ἔλξιν ἀνδρὸς καὶ γυναικός· 5) τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνοχὴν τῶν ἠθικῶν παραβάσεων ἀνδρὸς καὶ γυναικός· 6) τὴν ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Ἰησοῦ Χριστοῦ παροχὴν τῆς θείας χάριτος ἐξ Ἰσου εἰς τοὺς ἀνδρας καὶ εἰς τὰς γυναῖκας καὶ 7) τὴν ὑπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης προβολὴν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας.

Εἰς τὸ β' μέρος (σελ. 48-70) ὁ καθηγητὴς κ. Σιώτης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πράξεων τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς συνοψίζει τὰς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην παρουσιαζομένας περιπτώσεις τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων εἰς τέσσαρας. Αὗται εἶναι 1) ἡ ἰσότης τῆς ἀγάπης καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνδρας καὶ γυναῖκας· 2) ἡ ἰσότης τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἐφ' ἑαυτῷ ζωῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· 3) ἡ ἰσότης ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἰς τὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας καὶ 4) ἡ ἰσότης ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἰς τὰς μεταξύ αὐτῶν προσωπικὰς σχέσεις, αἵτινες κορυφοῦνται εἰς τὸν γάμον, διὰ τοῦ ὁποῦ «ἐπιτυγχάνεται θεοπρεπῶς ἡ ἱκανοποίησις τῶν πάσης φύσεως διαφερόντων ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὑλικῶν, κοινωνικῶν, ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν. Δι' αὐτοῦ εἶναι κάλλιστα δυνατὸν νὰ ζήσουν ἐξ Ἰσου ἀνὴρ καὶ γυνὴ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Ὁ γάμος μόνον ὡς μυστήριον ἐκφράζει τὴν ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος, ζωῆς καὶ κοινωνίας, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ» (σ. 69-70).

Ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ (σ. 71-75) ὁ σ., ἀναφερόμενος εἰς τὰ σημερινὰ ἀνεύθυνα ψευδοφαιμιστικὰ συνθήματα καὶ εἰς ἀκρίτους προσπάθειας ἀναθεωρήσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, τονίζει εὐστόχως, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ «ἀξιοῖ ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους νομοθέτας περισσότερον σεβασμὸν ὄχι μόνον πρὸς τὰς ἀκαταλύτους ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺν τὸν ἄνθρωπον, τοὺς ἀνδρας καὶ τὰς γυναῖκας». Πρέπει νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, ὅτι «τὸ θέμα τῆς καλυτέρας ἐναρμονίσεως τῶν σχέσεων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς καὶ τῆς ἰσότητος τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν δὲν εἶναι κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην θέμα συμβιβασμῶν ἢ ἐπιβολῆς τῶν ἑκατέρωθεν διεκδικήσεων, ἀλλὰ ἄρσεως τῶν περὶ αὐτὰς ἑκατέρωθεν παρεξηγήσεων. Θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἰσότης δικαιωμάτων ἢ ὑποχρεώσεων μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἐὰν δὲν ἐκτιμηθῇ ὀρθῶς καὶ ἄνευ συγχύσεως ἢ προσωπικῆ ἀξία, ἢ ἀποστολῆς καὶ ἢ ὀρθῆ θέσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν». Ἀγνοουμένης τῆς διδασκαλίας τῆς Κ.Δ., «ἡ γυνὴ κινδυνεύει πράγματι νὰ χάσῃ σήμερον διὰ τῶν νοσηρῶν ἀθεϊστικῶν, τῶν μηδενιστικῶν καὶ ἐξευτελιστικῶν διεκδικήσεων τῆς, πᾶν ὅτι ἐκέρδησε διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (σ. 72-63).

Ἡ μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Σιώτου, ἥτις παρουσιάζει ἐκλεκτικῶς καὶ τὴν σχετικὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν καὶ ὀλοκληροῦται διὰ πλήθους πατερικῶν σχολίων καὶ διαφωτιστικῶν ὑποσημειώσεων, δέον νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν κατὰ τὰς περὶ οἰκογενειακοῦ δικαίου καὶ ἰσότητος τῶν δύο φύλων σημερινὰς συζητήσεις καὶ διεκδικήσεις.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἄναστασίου Ν. Μαρίνου, Δρος Ν., Συμβούλου Ἐπικρατείας, *Τὸ Σύνταγμα, ἡ Δημοκρατία καὶ τὸ μάθημα τῶν Θερησκευτικῶν*, Ἀθῆναι, 1981, σχ. 8ον, σελίδες 46.

Τὸ κείμενον αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴν ἀνακοίνωσιν γενομένην ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν τοῖς πλαισίοις δραστηριότητος τοῦ ὑπὸ τοῦ

Σεβ. Μητροπολίτου Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος κ. Βαρθολομαίου προεδρευομένου Ἐκκλησιαστικοῦ, Ἐπιστημονικοῦ καὶ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἰωάννου καὶ Ἐριέττης Γρηγοριάδου, ὅπερ καὶ ἐξέδωκε ταύτην εἰς καλλιτεχνικὴν ἔκδοσιν.

Ἐν τῇ ἀνακοινώσει ταύτῃ ὁ Σύμβουλος Ἐπικρατείας Δρ. Ν. κ. Ἀναστάσιος Μαρίνος ἀποδεικνύει κατὰ τρόπον πειστικόν, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Ὀρθοσκευτικῶν ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῶν ἄρθρων 3, 13 καὶ 16 § 2 τοῦ Συντάγματος. Τὸ γεγονός ὅτι «ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν Ἑλλάδι», τ.ξ. θρησκεία πρεσβευομένη ὑπὸ τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων «εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐξηγεῖ διατὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐν τοῖς σχολείοις καλλιέργεια τῆς (θρησκευτικῆς συνειδήσεως). Ἡ ἀναγκαιότης αὕτη προβάλλει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι «ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας εἶναι καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ γονέα ἢ τοῦ κηδεμόνα νὰ καθορίζει τὴ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησιν τοῦ παιδιοῦ του σύμφωνα μὲ τίς δικές του θρησκευτικὰς, ἀντιθρησκευτικὰς ἢ ἀθρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ἀπέναντι σ' ὅλα αὐτὰ τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη καὶ τοῦ ἀτόμου στέκεται ἡ ἀπερὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Κράτους νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἰκανοποίησίν του. Ἄρα καὶ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ Κράτους νὰ παρέχει στὸν γονέα τὴν εὐχέρεια νὰ διαπαιδαγωγεῖ θρησκευτικὰ τὰ παιδιὰ του» (σ. 11). Τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νὰ παρέχῃ «στὰ Ἑλληνόπουλα καὶ θρησκευτικὴν ἐκπαίδευσιν σύμφωνα μὲ τίς ἀρχὰς τῆς θρησκείας τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων» (σ. 12) ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι «τὰ παιδιὰ τῶν ἑτεροδόξων, ἑτεροθρήσκων ἢ ἀθέων δὲν θὰ παρακολουθοῦν τὸ μάθημα τῶν Ὀρθοσκευτικῶν καὶ θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπουσιάσουν χωρὶς συνέπειας ἀπὸ τὸ μάθημα αὐτὸ» (σ. 18).

Τούτων οὕτως ἐχόντων, εἶναι ὅλως ἀστήρικτος ἡ κατὰ τοῦ μαθήματος τῶν Ὀρθοσκευτικῶν ἐκστρατεία ἢ ἡ προσπάθεια πρὸς ἐκφυλισμὸν αὐτοῦ εἰς ἕν ἀπλοῦν οὐμάνιστικὸν ἢ θρησκευτολογικὸν ἢ ἠθικιστικὸν μάθημα ἄνευ προβολῆς τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔρχεται «σὲ εὐθεία ἀντίθεση ὅχι ἀπλῶς μὲ τὸ Σύνταγμα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν Δημοκρατίαν» (σ. 39). Ὡς σημειοῖ πειστικῶς ὁ κ. Μαρίνος, «παγίως γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία τῶν παιδιῶν καθορίζεται βάσει τῆς ὀρθοσκείας τῆς ὁποίας πρεσβεύουν οἱ γονεῖς καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν γονέων εἶναι χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι». Ἐπομένως τὸ Σύνταγμα μὲ τὸν ὅρον «θρησκευτικὴ» συνείδησις δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐννοεῖ παρὰ μόνον συνείδησις, πού διαμορφώνεται σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν πίστην.

Αἱ κρυσταλλίνης διαυγείας ἀπόψεις τοῦ κ. Μαρίνου καὶ αἱ εὐστοχώταται παρατηρήσεις του δέον νὰ τύχουν τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους πάντων, ὅσοι ἐσχάτως, ὡς μὴ ὄφελε, στρέφονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐναντίον τοῦ μαθήματος τῶν Ὀρθοσκευτικῶν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ν. Θ. Μπουγάτσου, *Τὸ πρόβλημα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας - Ὀρθόδοξη ἄποψη*, Ἀθήνα, 1982, σχ. 8ον, σελίδες 336.

Ὁ θεολόγος κ. Ν. Θ. Μπουγάτσος, ὅστις εἶναι γνωστὸς ἐκ τῆς συγγραφῆς πολλῶν ἐνδιαφερόντων βιβλίων καὶ ἰδίως ἐκ τῶν περὶ Σολωμοῦ μελετῶν του καὶ ἐκ τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀπ. Διακονίας ἐκδοθέντος ἔργου του «Κοινωνικὴ Διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων», παρουσίασε προσφάτως εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων «Κοράλι» τὸ ἔργον τοῦτο, ὅπερ διαφωτίζει ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου τὸ εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῶν σημερινῶν οἰκονομικοκοινωνικῶν συζητήσεων εὐρισκόμενον πρόβλημα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας. Ὡς σημειοῖ ὁ σ. εἰς τὸν Πρόλογον, τὸ πρόβλημα αὐτὸ παρουσιάζεται «ἀνάμεσα σὲ μιὰ φοβερὴ πάλῃ συμφερόντων, σὲ μιὰ πάλῃ πού ὁ καθένας βλέπει τὸ κοινωνικὸ ζήτημα μὲ τὸ πρῖσμα τοῦ συμφερόντος του. Ἀλλὰ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον δὲν θολώνει τὸ μάτι τοῦ Χριστιανοῦ καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ καὶ

κρίνει ἀμερόληπτα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανὸς ἐμφανίζεται ὡς ἀντικειμενικὸς κριτὴς σ' ἓνα θέμα, ποῦ οἱ ἄλλοι τὸ βλέπουν καὶ τὸ συζητοῦν ὡς διὰδικιοι» (σ. 9-10). Σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ προβληματίσῃ «τὸν σύγχρονο διανοοῦμενο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπλὸ ἄνθρωπο. τὸν σύγχρονο θεολόγο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπλὸ Χριστιανό. Γι' αὐτὸ προσφέρει τὴ σκέψη τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τὴ σκέψη τῶν Ἑλλήνων πρὸ πάντων Πατέρων». Τὸ βιβλίον αὐτὸ «δὲν εἶναι μόνον μιὰ πρόκληση γιὰ σκέψη καὶ συζήτηση, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ διάγραμμα γιὰ μιὰ συστηματικώτερη μελέτη στὸ θέμα τῆς ιδιοκτησίας, γιὰ νὰ φανεῖ ξεκάθαρα ἡ χριστιανικὴ σκέψη» (σ. 11).

Εἰς τὴν Συναγωγὴν (σ. 13-17) ὁ σ. παρουσιάζει τὰς διαφόρους ἀπόψεις περὶ ιδιοκτησίας, εἰς τὸ Α' μέρος (σ. 19-50) ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς νομῆς, διὰ νὰ τονίσῃ ὅτι ὁ μόνος καὶ ἀπόλυτος ιδιοκτῆτης τοῦ σύμπαντος εἶναι ὁ Θεός, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι «κατὰ χάριν» ὁ μόνος νομεὺς ὑπὸ ἔρου. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι διαχειριστὴς (οἰκονόμος) καὶ ὄχι ιδιοκτῆτης. Ὁ Θεὸς τοῦ παρεχώρησε τὴν περιουσία του (τὰ τάλαντα) ἐπὶ ἀποδόσει λογαριασμοῦ, γιὰ νὰ τὰ διαχειρίζεται στὴ γῆ γιὰ ὠφέλεια ὅλων τῶν ἀνθρώπων» (σ. 46).

Εἰς τὸ Β' μέρος (σ. 51-106) ὁ κ. Μπουγάτσος ἐξετάζει ἀφ' ἐνὸς τοὺς ἄλλους διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου νομὴν, ἐπικαρπίαν, χρῆσιν καὶ διαχείρισιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς νομῆς, ἥτοι τὴν ἀτομικὴν καὶ ὁμαδικὴν νομὴν, ὡς καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν. Προτιμότερα εἶναι ἡ ὁμαδικὴ διαχείρισις ἔναντι τῆς ἀτομικῆς, «ὅταν τὰ μέλη τῆς ομάδος συνδέωνται πρῶτα-πρῶτα πνευματικὰ (Ἐκκλησία κλπ.). Ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ ἀτομικὴ διαχείρισις προτιμότερα τῆς ὁμαδικῆς, ὅταν τὰ μὲν «μέλη τῆς ομάδας δὲν ἔχουν πρώτη τὴν πνευματικὴν τους σχέση», τὸ δὲ «ἄτομο εἶναι ὄχι μόνον βαπτισμένος χριστιανός, ἀλλὰ ἔχει συνείδηση τῆς πίστεως του καὶ ἀγωνίζεται συστηματικὰ (ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἀδυναμίες) γιὰ μιὰ χριστιανικώτερη ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ (συνειδητὸς χριστιανός)». Ἐξ ἄλλου οἰαδῆποτε περιπτώσεως ὁμαδικῆς διαχειρίσεως εἶναι προτιμότερα τῆς ἀτομικῆς διαχειρίσεως «τοῦ τυπικοῦ ἢ ἀσυνειδητοῦ χριστιανοῦ ἢ τοῦ ἄθεου».

Τὸ Γ' μέρος (σ. 107-258) παρουσιάζει τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν ἰδεῶδες περὶ ιδιοκτησίας. Μετὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἀξιολογικῶν κριτηρίων τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ, παρουσιάζονται αἱ διάφοροι καταστάσεις τῆς χρήσεως τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Οὕτω δι' ἐπιτυχοῦς ἐξετάσεως περιγράφονται ἀφ' ἐνὸς ἡ ὑπερφυσικὴ κατάστασις τῆς ἀκτημοσύνης, ἀφ' ἑτέρου ἡ φυσικὴ κατάστασις τῆς κοινοκτημοσύνης, τῆς κοινοχρησίας, τῆς αὐταρκειας καὶ τῆς «οἰκονομικῆς» καὶ «ἀπαθοῦς» χρήσεως τῆς μικρᾶς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καὶ τρίτον ἡ παρὰ φύσιν κατάστασις τῆς ἀπολαυστικῆς καὶ «ἐμπαθοῦς» χρήσεως τῆς μικρᾶς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καὶ τοῦ μαμωνισμοῦ ἢ θησαυρισμοῦ (τῆς μεγάλης ἀτομικῆς ιδιοκτησίας).

Εἰς τὸ Δ' μέρος (σ. 259-314) γίνεται κριτικὴ τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ ἰδεώδους περὶ ιδιοκτησίας. Λεπτομερέστερον 1) γίνεται σύγκρισις τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ τὸν σύγχρονον πολιτισμόν· 2) ἐξετάζεται ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ ὠφελιμότης τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδεώδους τούτου προβολῆς μιᾶς κλιμακῆς τελειότητος· 3) ἐξετάζεται ἡ δυνατότης τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ καὶ τέλος 4) σκιαγραφοῦνται αἱ συνέπειαι (ἠθικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ λ.χ.) ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ περὶ ιδιοκτησίας εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ὁ σ. τονίζει ἰδιαίτερός τὸ γεγονός, ὅτι «ὁ Χριστιανισμὸς συνδυάζει μὲ ἐξαιρετοὺς τρόπον τὸν ἀτομισμὸν καὶ τὸν κοινωνισμὸν... Μόνος ὁ ἀτομισμὸς εἶναι μιὰ μορφή τοῦ ἄκρατου ἐγωῖσμοῦ, μόνος ὁ κοινωνισμὸς ἰσοπεδώνει τὶς προσωπικότητες, ποῦ ὁ Θεὸς τὶς ἐπιτρέπει καὶ τὶς ἐβέβαιαι» (σ. 272). Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ συστήματος τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ ιδιοκτησίας ὀρθόδοξου ἰδεώδους, ὁ σ. ἐπισημαίνει ὀρθῶς, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ἀξιολογικὰ καὶ χρονικὰ εἶναι πρῶτος καὶ ἔπειτα ἔρχεται τὸ σύστημα... Ὅποιοδῆποτε σύστημα, γιὰ νὰ ἐφαρμοσθεῖ, θέλει ἀνθρώπους γιὰ νὰ

τὸ ἐφαρμόσουν. "Ὅσο καλύτεροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι τοῦ θά τὸ ἐφαρμόσουν, τόσο τελειότερα θά ἐφαρμοσθεῖ καὶ θά ἀποδώσει τὸ (ὅποιοδήποτε) σύστημα» (σ. 293-294).

Τέλος εἰς τὸν «Ἐπίλογον» (σ. 315-330) ὁ κ. Μπουγάτσος ἐκθέτει δεοντολογικὰς σκέψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος καὶ ἐπαναλαμβάνει μετὰ τοῦ Ἄ. Τσιριντάνη, ὅτι ὁ Χριστιανός, ἐὰν θέλῃ νὰ εἶναι Χριστιανός, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ «τὴν ἔλλειψη ὀποιουδήποτε ἀνησυχίας γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὴ φοβερὴ ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, ἀντίθετα πρὸς τὶς διαμαρτυρίες ποῦ εἶναι ἄφθονες ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρον τῆς Ἁγίας Γραφῆς». Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι «γιὰ τὴ χριστιανικὴ οἰκονομικὴ ζωὴ ἢ οἰκονομικὴ ἠθικὴ (ὅπως τὴ λέμε), ὁ πλοῦτος εἶναι ὄργανο, τὰ ὑλικά ἀγαθὰ εἶναι μέσον κι ὄχι σκοπὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι διαχειριστὴς τῆς περιουσίας τοῦ Θεοῦ καὶ θά ἀποδώσει λογαριασμὸν» (σ. 318).

"Ὅσον καὶ ἐὰν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαφωνῇ τις πρὸς ἐκφράσεις τινὰς τοῦ συγγραφέως, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οὗτος μὲ θαρραλέαν φαινομενολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ πηγαίου βιβλικοῦ καὶ πατερικοῦ ὑλικοῦ προσφέρει διὰ τοῦ ἔργου του πολὺτιμον βοήθημα οὐ μόνον διὰ τοὺς παντὸς εἶδους φορεῖς τοῦ κηρυκτικοῦ, κατηχητικοῦ, ἐνοριακοῦ καὶ καθ' ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Θεωρίαν τοῦ οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Τὸ ἔργον τοῦ κ. Μπουγάτσου εἶναι τῶ ὄντι ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν Θεωρίαν τοῦ Χριστιανικοῦ Κοινωνισμοῦ καὶ εἰς τὸν διάλογον πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ὀρθοῦ προσανατολισμοῦ ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ἀκραίων «δεξιῶν» καὶ «ἀριστερῶν» οἰκονομικο-κοινωνικο-πολιτικῶν ἀπόψεων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Demetrios J. Constantelos, *Understanding the Greek Orthodox Church: Its Faith, History and Practice*. New York. Seabury Press, 1982, Pp. XIII + 178.

Καλωσορίζομεν ἐνθουσιωδῶς τὸ νέον τοῦτο ἔργον, τὸ ὅποῖον ἐκυκλοφόρησε τελευταίως ἐν Ἀμερικῇ εἰς Ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Ὁ τίτλος του, ἐν μεταφράσει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, εἶναι: *Κατανόησις τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας: Πίστις, Ἱστορία καὶ Πράξεις τῆς*. Διατίθεται κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον, χαρτόδετον ἀντὶ 9,25 δολλαρίων, πανόδετον δὲ ἀντὶ 15,25 δολλαρίων. Ὁ συγγραφεὺς του Δημήτριος Κωνσταντέλος, ἱερεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀμερικῆς καὶ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Πολιτικῶν Κολλέγιον Στόκτον τῆς Νέας Ἱερσέης, εἶναι εὐφήμεως γνωστός, ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν Ἑλληνορθοδόξων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ εὐρύτερον διεθνὲς κοινόν, διὰ τὴν ἐθνικοθησκευτικὴν δρᾶσίν του, τὰς πολυαριθμοὺς συγγραφάς του, τὴν ἀρθρογραφίαν καὶ τὰς βιβλιοκρισίας του εἰς σοβαρὰ Ἑλληνικὰ καὶ ξενόγλωσσα περιοδικά.

Τὸ νέον τοῦτο ἔργον, μετὰ τὸν πίνακα περιεχομένων καὶ κατατοπιστικὸν πρόλογον, ἀναπτύσσεται εἰς πέντε κεφάλαια, τὰ ὅποια, καίτοι αὐτοτελῆ θεματολογικῶς, εὐρίσκονται εἰς στενὴν ἐσωτερικὴν συνάρτησιν πρὸς ἄλληλα. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἐκτίθενται οἱ πνευματικοὶ παράγοντες, οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργησαν τὸ ἔδαφος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐσπάρη καὶ ἤνευσε τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα. Τονίζονται ἰδιαιτέρως αἱ εἰδωλοατρικαί, Ἰουδαϊκαὶ καὶ Ἑλληνιστικαὶ φιλοσοφικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ ὅποια ἀλληλοσυμπληροῦμεναι καὶ ἀλληλεπηρεαζόμεναι προεπαίδευσαν τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον πρὸς υἱοθέτησιν τοῦ Εὐαγγελικοῦ Λόγου. Κατ' ἐξαιρέσιν ὑπογραμμίζεται ἡ σπουδαία συμβολὴ τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς λατρείας τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸ δεῦτερον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει μετὰ προσοχῆς καὶ λεπτολόγου

ἀκριβείας τὰς θεμελιώδεις ἀληθείας τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, ὡς διευτυπώθησαν ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Πίστεως, προχωρεῖ δὲ περαιτέρω εἰς τὴν προβολὴν τῶν ἑπτὰ μυστηρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ὁρατῶν μέσων μεταδόσεως εἰς τοὺς πιστοὺς τῆς Θείας Χάριτος, τῆς ὁποίας ταμιοῦχος εἶναι ἐμπειπτευσμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς ἡ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κεφαλαίου τούτου ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς παραδόσεως, ὡς τὴν διεφύλαξαν οἱ Ἅγιοι Πατέρες. Παρεμβάλλονται ἐπικουρικῶς γνῶμαι παλαιότερων καὶ συγχρόνων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι συμβιβάζονται πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς σοβαρᾶς ἐπιστήμης.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας διὰ τῶν αἰώνων. Ἀκολουθῶν τὴν παραδεδεγμένην ὑποδιαίρεσιν εἰς τρεῖς περιόδους: τὴν ἀρχέγονον, τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νεωτέραν, ὁ συγγραφεὺς ἐξαιρεῖ τὰ οὐσιωδέστερα ἱστορικὰ γεγονότα ἐκάστης καὶ ἀνασκοπεῖ τὰ ὀρόσημα αὐτῶν. Ἰδιαίτερος ἐπιμένει εἰς τὴν προσφορὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος, τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλοσοφίας πρὸς εὐδῶσιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Ἐνδιατρίβει εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι Ἑλληνας ἱεραπόστολοι διέδσαν τὸ Εὐαγγέλιον ἀνά τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, ὅτι πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν αἱ Ἑλληνικαί, ὅτι ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους συνεκλήθησαν αἱ ἑπτὰ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, ὅτι Ἑλληνας καὶ Ἑλληνισταὶ ἦσαν οἱ ἐπιφανέστεροι Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅτι Ἑλληνας ἀκίμη ἀνήλθον ἐπὶ τοῦ Παπικοῦ θρόνου καὶ ὅτι γλῶσσα ἔλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ. Τοιοῦτοτρόπως καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὡς καὶ πλεῖστοι ὅσοι σοβαροὶ ἐρευνηταὶ, ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶναι πράγματι Ἑλληνικὴ καὶ ὅτι, ὡς ἔγραφεν ὁ ἀείμνηστος Ρῶσσοσ Θεολόγος Γεώργιος Φλορόφσκη, «πᾶς χριστιανός, μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ, εἶναι Ἑλληνας». Συνεπῆς πρὸς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ὁ σ. φαίνεται νὰ θεωρῇ ἀτυχή τὴν διατυπωθεῖσαν ἐσχάτως ὑπὸ τινῶν πρότασιν περὶ ἀνάγκης ἀφελθισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὴν δευτέραν ἱστορικὴν περίοδον, διὰ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοεῖ τὸν καθιερωμένον ὄρον «Μεσαιωνικὴ», ὀρίζει ὡς περιλαμβάνουσαν ὅχι μόνον τὴν περίλαμπρον Βυζαντινὴν χιλιετηρίδα, ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), ἀλλ' ὡς διήκουσαν διὰ τῆς μακραίωνος αἰχμαλωσίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦς Τούρκους Μωαμεθανοὺς καὶ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἐλληνικῆς γῆς ἀπὸ τὴν Τουρκικὴν δουλείαν, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Τὴν περίοδον αὐτὴν χαρακτηρίζει ὡς περίοδον ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας, ἐκδηλουμένην εἰς τὴν ἀναπτυχθεῖσαν θαυμασίαν ἱεραποστολικὴν δραστηριότητα, τὴν ἀνάδειξιν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, τὴν σύγκλησιν Οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, τὴν ἀνθῆσιν τῶν χριστιανικῶν γραμμάτων καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρέσεων, ὡς καὶ τοῦ ἀυστάτου πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Εἰς τὴν διεκδίκησιν τοῦ Παπικοῦ πρωτείου ἀποδίδει κυρίως ὁ σ. τὴν ἀπόσπασιν τῆς Ρώμης ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς πρότερον ἐνιαίας χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὰς κακοφήμεους δὲ Σταυροφορίας, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἀπόρροιαν τοῦ Παπικοῦ Σχίσματος, καὶ τὰς ὁποίας, ὡς γνωστὸν, ἠνύθησαν καὶ ἠυλόγησαν οἱ Ρωμαῖοι Ποντίφηκες, ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν εὐθύνην διὰ τῶν πτώσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βυζαντίου, ἰμοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία ἐδοκιμάσθη μαρτυρικῶς καὶ προσέφερε θυσίαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπειραρίθμους ἐκ τῶν ποιμένων καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς.

Προκειμένου περὶ τῆς τρίτης ἐκκλησιαστικῆς περιόδου, ἡ ὁποία διήκει ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὁ σ. προβάλλει τὴν ἐκδηλωθεῖσαν πνοὴν ἀναδημιουργίας καὶ ἀναδιοργανώσεως τῶν ἐπὶ μέρος Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων καὶ Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, προσδίδει δὲ ἰδιαίτερον ἔμφασιν εἰς τὰς πρωτοβουλίας τοῦ Οἰκουμε-

νικοῦ Πατριαρχείου διὰ τὴν ἀλληλογωριμίαν καὶ ἐπανασύνδεσιν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν σοβαρὰν θεολογικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἐκδηλωσιν θερμοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς ἀναβίωσιν τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἀφύπνισιν τοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου τοῦ λαοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον περιστρέφεται περὶ τὸν ἐσωτερικὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ προβάλλει τὸν μυστικισμὸν τῆς, τὸν ἐξόχως Εὐαγγελιο-κεντρικὸν προσανατολισμὸν τῆς, τὴν προσήλωσιν τῆς εἰς τὴν ἀποστολικὴν καὶ πατερικὴν παράδοσιν, ὡς κατ' ἐξοχὴν ἰδιάζοντα κατηγορήματά τῆς, τὰ ὅποια ἐκδηλοῦνται πολυπλατῶς εἰς τὴν θείαν λατρείαν, τὴν τιμὴν τῶν Ἁγίων, τὴν ὑμνολογίαν, τὸν μοναστικὸν βίον καὶ, πρὸ πάντων, εἰς τὴν μέριμναν διὰ τὸν πλησίον. Κατ' ἀκολουθίαν, ἐκθειάζεται τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ σ., ἐνσαρκώνει ὅ,τι ἐλλείπει ἀπὸ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον: τὸ ἰδεῶδες τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ἐντοπίζεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθοδοξίαν ἐν Ἀμερικῇ. Ἐκθέτει τὰς ἱστορικὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας μετεφυτεύθη εἰς τὸν Νέον Κόσμον, κυρίως παρακολούθησασα τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα, τὰς περιπετείας τῆς, τὰς ἀδυναμίας τῆς, τὴν ἐδραϊώσιν τῆς καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς μέχρι σήμερον. Ἐν συναφεῖα πρὸς ταῦτα, ἀποδίδεται ἡ προσήκουσα τιμὴ ἢ καταλογίζεται εὐθύνη, εὐσυνειδήτως καὶ ἀντικειμενικῶς ὅπου κρίνεται ὅτι ἀνήκει.

Ἐπισυνάπτεται, ὡς κατακλείς, βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν, πίναξ βιβλικῶν παραπομπῶν καὶ ἕτερος προσώπων καὶ πραγμάτων.

Τὸ ὅλον ἔργον διακρίνεται διὰ τὴν ἐνημερότητα εἰς τὰς πηγὰς, τὴν ὠμιμότητα εἰς τὴν σκέψιν, τὴν ἀκρίβειαν εἰς τὴν ὀρολογίαν καὶ τὴν σαφήνειαν εἰς τὴν διατύπωσιν. Πρόκειται πρᾶγματι περὶ σημαντικῆς συμβολῆς εἰς τὴν σπουδὴν ὄλων τῶν ἐκφάνσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἰδιαιτέρως τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας ἐν Ἀμερικῇ εἶναι, τῷ ὄντι, πρωτοποριακὸν εἰς τὸ θέμα τοῦτο.

Ἐν τούτοις, ὠρισμέναι ἀπόψεις πιθανῶς δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ γίνουσι ἀποδεκταί. Ἐπὶ παραδειγματι, ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἠθικὴ τελειότης εἶναι δυσχερεστέρα καὶ μᾶλλον ἐπιτακτικὴ διὰ τὸν ἔγγαμον κληρικὸν περισσότερον ἢ διὰ τὸν ἄγαμον, εἶναι φύσεως ἐντελῶς προσωπικῆς. Ἡ ἔξαρσις τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ, ἀσφαλῶς, προσκρούει εἰς τὴν ἐθνικὴν εὐαισθησίαν τῶν μὴ Ἑλλήνων χριστιανῶν. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ γνώμη, ὅτι ὁ ἐναγκαλισμὸς Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ θὰ σώσῃ τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὸ διηνεκές (σ. 80-81), εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Ἀσφαλῶς, ὁ σ., "Ἐλλην τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν συνείδησιν, κρίνων δὲ μᾶλλον ὡς ἱστορικὸς ἢ ὡς θεολόγος, παρεσύρθη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπὸ πατριωτικῶν συναισθηματισμῶν. Ἄλλ' ὡς ἐξάγεται ἐξ ἄλλων σημείων τῆς πραγματείας του, οὐδεμίαν πρόθεσιν ἔχει νὰ ἀγνοήσῃ ἄλλων προσφορὰς πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἢ νὰ ὑποτιμήσῃ, ἔστω κατ' ἐλάχιστον, τὴν ἐκ Θεῆας ἀποκαλύψεως πλήρη καὶ τελείαν ἀλήθειαν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ἐξ ἄλλου, παρεισέφρησεν εἰς τὸ κείμενον παροράματα τινὰ, ὅπως ὁ ὀρισμὸς τῶν εἰκόνων ὡς ἀφηρημένων παραστάσεων ἀρετῶν τῶν θείων ὄντων (σ. 23), ἐνῶ τούναντιον, ἀποτελοῦν παραστάσεις συνειδητοποιούσας ἀφηρημένας ἐνοίας. Ἐπίσης, ὁ "Ἅγιος Νεκτάριος ὀνομάζεται Ἐπίσκοπος Σαλαμίνος (σ. 124), ἐνῶ ἤτο Ἐπίσκοπος Πενταπόλεως, ὁ δὲ ἱερεὺς Ἀγάπιος Χοτσαρῆκο δὲν ἤρchiσε τὴν διακονίαν του εἰς τὴν Κοινότητα τῆς Νέας Ὁρλεάνης τὸ ἔτος 1864 (σ. 130), ἀφοῦ μόλις τὸ ἔτος 1865 ἀφίχθη εἰς Ἀμερικὴν.

Αἱ πολυπληθεῖς ὁμως ἀρεταὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας πονήματος ἐξουδετεροῦν πλήρως τὰ ὀλίγα ἀμαρτήματά του. Τὸ περιεχόμενον του εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον, ὡς θέμα καὶ ὡς διαπραγματεύσεις, καὶ ἀξίζει νὰ μελετηθῇ εὐρύτατα. Εἶναι τὸ ἀπόσταγμα βαθείας μελέτης καὶ μακρᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας τοῦ συγγραφέως ὡς ἱερέως καὶ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου ἐπὶ

μίαν ὀλόκληρον γενεάν. Εἰς τὰς ὀλίγας σελίδας του περιλαμβάνει ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις εἰς πλείστας ἀπορίας, γενικῶς μὲν περὶ θρησκείας, εἰδικώτερον δὲ περὶ Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας, τὰς ὁποίας διὰ τὸ εὖρη ὁ ἠνδιαφερόμενος θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξῃ εἰς πλῆθος βιβλίων. Εἶναι χρησιμώτατον ἐγχειρίδιον εἰς τοὺς κύκλους τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ εἰς τοὺς ἐν ἐξελίξει διεκκλησιαστικούς διαλόγους, ὡς προάγον τὴν ἀλληλογνωρίαν. Εἶναι πολὺτιμον διὰ τοὺς φοιτητὰς τῆς Θεολογίας, τοὺς ἱεροσπουδαστὰς καὶ τοὺς κληρικούς ἐν γένει, διὰ τὴν πρόχειρον ἐνημέρωσίν των ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν τῆς ἀρχαιοτέρας χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὅποια εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι τὸ χρειάζονται, πρὸς παντὸς ἄλλου, καὶ θὰ κερδίσουν περισσότερο ἀπὸ τὴν μελέτην του, εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν. Θὰ συντρέξῃ, ὥστε νὰ γνωρίσουν πληρέστερον καὶ νὰ ἐκτιμήσουν ἀκριβέστερον τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν πλοῦτον τῆς θρησκευτικῆς των κληρονομίας, καὶ συνεπῶς νὰ θεωρήσουν προνόμιόν των νὰ εἶναι μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας. Ἀναμφιβόλως τὸ πόνημα τοῦτο θὰ δικαιώσῃ τὴν προσδοκίαν τοῦ συγγραφέως (σ. XI), ὅτι οἱ ἀναγνώσται θὰ εὔρουν ἐντὸς αὐτοῦ πολλὰ τὰ ἀξίολογα.

ΦΩΚΑΣ Α. ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Ἰωάν. Μουτζούρη, ἐπιτ. Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ Μ. Ε., *Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος, οἱ κατήγοροι τῶν ἰδεῶν του καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία*, Ἀθήνα 1982, σσ. 237.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ κ. Μουτζούρη εἶναι πραγματικὰ πολὺ ἠνδιαφέρον. Διότι πραγματεύεται τὰ ἀφορῶντα μιὰ μεγάλη μορφή τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἔδρασε καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Πρόκειται γιὰ τὸ Διδάσκαλο τοῦ Γένους, τὸν Βενιαμὴν τὸν Λέσβιον (1579-1824), ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἕνας οὐσιώδης πνευματικὸς ἀνακαινιστὴς τῆς νεοελληνικῆς Παιδείας, ἕνας ἐπιστήμονας ποὺ στοὺς χρόνους τῆς δουλείας πρόσφερε πολλὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ Ἔθνους. Συγχρόνως δὲ ἕνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος φλεγόταν ἀπὸ τὸν πόθον νὰ μεταδώσῃ στὴ σπουδάζουσα νεότητα τῆς ἐποχῆς του τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα ποὺ διδάχθηκε στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ νὰ συντελέσῃ ἐξαιρετικὰ στὴν δημιουργία τοῦ Νεο-Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. «Ἦταν φλογερὸς καὶ πρωτοπόρος ἐργάτης τῆς παιδείας. Ὅχι μόνον φημίσθηκε σὰν σοφός, ἀλλὰ καὶ ὀνομάσθηκε σοφός».

Ὁ Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος, ἔπειτα ἀπὸ τὶς σπουδὲς του στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, πῆγε στὴν ἐλεύθερη Εὐρώπη καὶ σπούδασε Φυσικομαθηματικά, Ἀστρονομία καὶ Φιλοσοφία στὴν Πίζα καὶ στὸ Παρίσι. Πῆγε δὲ καὶ στὸ Λονδίνο, ὅταν ἄρχισε νὰ λειτουργῇ τὸ μεγάλο τηλεσκόπιο τοῦ Herschel. Κι' ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα λήγοντος τοῦ 18ου αἰῶνα, γεμάτος ἐνθουσιασμὸ καὶ μὲ πλήρη ἐπιστημονικὴ πανοπλία, γιὰ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν παιδεία — σύστημα διδασκαλίας καὶ πνοὴ ἐπιστημονικὴ, μαζὶ μὲ κατάρτισι τῶν σπουδαστῶν στὶς φυσικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες κυρίως. Ἐργάσθηκε ἰδιαιτέρως στὶς Κυδωνίες, ὅπου ἡ Σχολὴ του ἀπέκτησε μεγάλη φήμη καὶ εἶχε 60 σπουδαστές. Ἐκεῖ μετέδωσε τὸ νέο ὑγιὲς ἐπιστημονικὸ πνεῦμα καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὶς Δυτικὲς χῶρες.

Ἀρχισε ὅμως νὰ κάμνῃ κριτικὴ τοῦ παλαιοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος ποὺ ἦτο φυσικὸ νὰ ὑπάρχῃ σὰν κυρίαρχο στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα. Οἱ ἰδέες του καὶ ἡ κριτικὴ του ἐξένισαν πολλούς, ἰδιαιτέρα τὸν Ἀθανάσιο τὸν Πάριο (1722-1813) καὶ τὸν Δωρόθεο Βουλγαμά, οἱ ὁποῖοι ξεκίνησαν μιὰ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Βενιαμὴν. Στὴν πολεμικὴ αὐτὴ ἔλαβαν μέρος καὶ ἄλλοι ἀκατήγοροι. Ἄλλ' ὁ Βενιαμὴν ἦτο ἀνυποχώρητος. Ἀρχισε λοιπὸν τότε μιὰ σειρά ἀπὸ δημοσιεύματα κατὰ τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Βενιαμὴν. Ὅλη αὐτὴ ἡ διαμάχη ἔφθασε στὴν Πόλι, στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησία, στὴ Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου.

Ὁ Βενιαμὴν πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολι, μίλησε μὲ τοὺς ἀρμοδίους, διαδήλωσε τὴν Ὁρθόδοξο πίστι του, συγχρόνως ὅμως ἔλεγε καὶ ἔγραφε, ὅτι οἱ θεωρίαι κυρίως γύρω ἀπὸ τὸ ἀν κινήται ἢ Γῆ, ἢ ἀν ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἀστέρες ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ λογικὰ ὄντα, δὲν συγκρούονται οὔτε βρίσκονται σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴν Ἁγία Γραφή. Ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν ἔχει νὰ βλαβῆ ἀπὸ τίς διδασκαλίαι αὐτές. Στὴ Σύνοδο τῆς Μ. Ἐκκλησίας βρῆκε πολλὴ κατανόησι καὶ ἀπὸ πολλὰ μέλη της.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ ἀνάλυσι μελέτης ἐξετάζει μὲ λεπτομέρεια, ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τὸν Βενιαμίν. Παραθέτει πολλὰ καὶ κατάλληλα περικοπὰ ἀπὸ ἔργα τοῦ Λεσβίου σοφοῦ, συγχρόνως δὲ χρησιμοποιεῖ πλουσίαι βιβλιογραφία ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ θέμα του, ὥστε νὰ πείθῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τοῦτο: Ὅτι ὁ Βενιαμίν, ποὺ «ἦταν εἰσηγητῆς ἐνὸς μεταρρυθμιστικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος καὶ μιᾶς συγχρονισμένης παιδείας» ἦτο συγχρόνως καὶ ἓνας πιστὸς Χριστιανὸς καὶ γνήσιος Ἑλληνας, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ διδάξῃ τοὺς ὑπόδουλους νέους τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα καὶ τίς ζυμώσεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Ἐλεύθερη Δυτικὴ Εὐρώπη. Εἶναι πολὺ πειστικὸς στὶς θέσεις αὐτές, ποὺ τίς κατοχυρώνει μὲ τίς πολλὰ καὶ κατάλληλα ἀναφορὰς του στὶς πηγὰς, ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψει του.

Ἔτσι τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ κ. Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀξίζει νὰ διαβασθῆ, μάλιστα ἀπὸ ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἱστορίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ γενικώτερα ἀπ' ὅσους θέλουν νὰ γνωρίζουν τί πρόσφεραν οἱ πρωτοπόροι ἐκεῖνοι Διδάσκαλοι στὴν παιδείαι καὶ τὸ ἔθνος. Νὰ ἰδοῦν ἀκόμη τὴ συμβολὴ τους στὸν ὀρθὸ πνευματικὸν προσανατολισμὸ τῶν ὑποδούλων νέων.

Δ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ